Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл июнь 17 воскресенье № 137 (14337)

1925 чылда үлезилеттингеН Өртээ 3 кеп.

«Шынга» чагаалардан

Саналдар, бодалдар

НАЙЫРАЛДЫГ-ЛА ТУРДУВУС

Хову-Аксы, Ак-Тал суурларның чону дыка-ла найыралдыг турдувус. Садыг-магазин-даа кылырда, эмчи-домчу-даа баарда, машина-техниканы, аңаа артык кезектерни ак-талчылар Хову-Аксыдан алыр. Хову-Аксының чону хаван, дагаага мал чемни, саван-сигенни Ак-Талдан сурааныр. Кады аннап, балыктап, эки-ле чурттап келдивис.

Комбинаттан автобус алгаш, орус, тыва, өске-даа сөөк аныяктар спортчу маргылдааларны кожа суурга барып эрттирип турду. Ак-талчылар директору Б. Монгул-оолга баштаткан келгеш, дүнеге дээр бөмбүктээр турган.

Ийи-үш чыл бурунгаар аът чаржы барык дыштанар хүн санында болуп турган. Ам/аъттыг оолдар улус тавартып чоруп турар апарган. Орус, тыва болгаш өске-даа аймак-сөөк улус найыралдыг турар болза, херек бүдүнгүр эвеспе. Интернационалчы кижизидилгени холдан үндүрүпкеш орарга, мынчап барбайн канчаар.

Социал айтырыгларны чаңгыс талалап, чөптүг эвес шиитпирлей бээринден чараш эвес чөрүлдээлер үнүп кээп турар деп, телекөрүкчүлерге эш Г. Ч. Ширшин кончуг шын чугаалады. Чамдык улус казанак бажыңнарда олуруп турда, чөптүг чорук турбас деп бодаар мен. Материал кежикти . кымы-даа хамаанчокка деп үлээрин чедип албаан хире бис. Аңнаарда, баштай демдеглелип алгаш, чөпшээрел-биле аннап, каттап, мөөгүлеп турду. Ам харыысалга чок чоруктан өрт-даа болуп, чоннуң байлаанга каража чедирип турары база удуртур ажылдакчыларның четпес ажылында. Чон аразынче кирип, олар-биле чугаалашпас-тырлар. Найыралывысты катап тургузуп көрээлиңер, чонум.

Экер-оол САТ.

БАЙЫР ЧЕДИРДИВИС

Бистиң кырган-ававыс Санчы Ховалыговна база кырган-ачавыс Чудурукпай Седийбенович Анукаевтер пенсияже үнгүже малчыннап келгеннер. Олар хой кадарып турган үезинде бистер, уругларының уруглары чайгы дыштанылгада малчын кырган-ада-иевиске дузалажып, хой бажы дозуп, хөглүг дыштанылганы эрттирер турган бис. Кырган-ава, кырган-ачавыска бис аажок ынак бис. Оларның уругларының уруглары ам 9 кижи апарган.

Бистиң кырган-ававыс, кырган-ачавыс кончуг кижизиг улус. Олар мал ажылынга дыка кызымак ажылдап чораннар. Кырган-ачавыс бо айда 60 харлаар. Оон төрүттүнген хүнү-биле изиг байыр чедирип, аас-кежикти, кадыкшылды, узун назынны күзээр-дир бис.

Чодураа, Чойган ДУШКУН-ООЛДАР.

Баян-Кол суур.

УРУГЛАРГА АЖЫТСА...

Тыва изиг, соок аржаннар-биле байлак. Чуртувус чараш, байлак-даа болза, агаары кадыг-ширинн. Күзүн, чазын хадыыр, когурумнаар, а кыжы соок. Чылдың хой кезии мыңдыг байдалга эртер. Мооң-на чылдагаанындан боор, колдуунда кулак, сыный дегдириишкини болгаш нерв кошкаар аарыглар арбын. Бо аарыгларны «эдилеп» чоруур кижилер эвээш эвес.

Улуг улус аргаланып, путёвкалар тыпкаш, Тыванын курорттарынче эмненин барып турар. Уругларывысты олче эртиртбес-тир. Херек кырында уруглар—бистиң келир үевис деп чугаалажып, солун, сеткүүлге-даа бижип турар бис. Оларның кадынын камгалаар, кадык-шыырак кижилер кылдыр өстүрери — бистерниң ада-иелериң хүлээлгевис болур. Ажы-төлүвүстү чүгле эмнер ижиртип, эмнеп турар бис. Үргүлчү эм-биле чурттаары уругларга берге. Чаш мага-боттун сайзыралынга багай салдар чедирери чугаажок. Эм аарыгны эмнеп турза-даа, өске талазында организмни хораннап турарын билир бис. Ынчангаш медерелдиң сайзыраарынга оон үржүү биче эвес.

Республикада «Үш-Белдир», «Чедер» дээн чергелиг курорттарывыс бар. Ол черлерге уруглар кадыы быжыктырар, эмнээр курорт-санаторийден чүге ажыдып болбазыл? Бир эвес уругларның кадыы дээр болза, оон шүүдү улуг деп хөөнниерге алыспаза эки. Бир эвес бүгү ада-иени ол черлерге ажытөлүнге курорт туттурар кылдыр бот-идепкей көдүрер болза, кым-даа чөпшээрежир деп күзээр мен. Шынында ада-иелер төлү дээнде чүнү-даа харамнанмастар. Уругларга дыштанылга черлерин тускайлап каар болза, путёвка халас барбас. Шүүдели дораан эгиттине бээр. Мээң бодалым мындыг. Бо талазы-биле айтырыгны ада-иелер көдүрзүвүссе чүл?

Роза БАЛДАН.

Кызыл хоорай.

УС-ШЕВЕРЛЕРНИ КИИРИШТИРЕР

Социалистиг күрүнени тургузуп тура, В. И. Ленин хүрээхнитти арттырар, чүгле ону школадан ангылаар, ынаар улуг кижилер баар дээрзин айыткан болгай. Бо эргиделиг үеде салгалды эки чанчылдарга кижизидерин чедип алырда, Тывавыска хүрээ херек деп бодаар мен. Ону кылырда Кызылга, Чадаанага, Самагалдайга—бо үш черге тудар—деп, бижип турар бижикчилерни деткиир мен.

Хүрээлер кылыры дээрге беш-алды каът үш-өрт бажыңнарлыг, хөй-ле материал кирер комплекс тудары эвес. Ыяш четчир. Эрги хүрээлерниң чуруктарын дуржулгалыг көдээ тудугжуларга көргүзер болза, оон канчаар кылдынганын билип, арга-сүме берип болур. Акша дугайты айтырыг база шиитпиреттинин болгу дег. Агар-сандан ажыдар болза, ажылчын коллективтер-даа, аңгы кижилер-даа акшаны чоруларындан ойталавас деп бодаар мен.

Бурганнар дүрзүлерин ийи-чангызын саткаш, колдуун боттарывыста бар материалдар-биле кылып болур. Чеканка кылып, чонар-даш, гипс-биле чараш дүрзүлерни кылгаш, алдынмөңгүн будуктар-биле будуп алза. Бисте кончуг ус-шевер, чазаныр кижилер бар. Олар кандыг-даа дүрзүлерни кылып шыдаарлар.

Эрги бурганнарның чуруктары, овур-хевири чамдык кижилерде бар болгай. Суг хөөлбээнин адаанче кире берген Үрбүн суурнуң чанында Сүме дааңда улуг хая үттээш, бурганны оюп-соктап кылып каан. Ол бурганны шаанда дыка чараш будуктар-биле будуп каан турган дээр.

Валерий ХУУРАК.

АРГАЗЫ БАР БЕ?

Хоорайның төп кварталының бирээзи 26-гы квартал алдан чылдарның эгезинде немешкен. Оон чурттакчылары бо хүнге чедир изиг суг ажыглавайн келген. Азы черле төлевилеп каанны-ла ындыг турган ирги бе? Ол девискээрде чүгле № 108 бажыңны, изиг, соок суглуг кылдыр кылган. Ында чурттакчыларның чугаазы-биле алырга, «Изиг сугну акша, арага-дарга салып хөлилеп турган кирип алган боор. Силер база ынчалыцар» деп сүмелеп турарлар.

Бо квартал тургустунгандан бээр, 30 чыл чеде берген. Чурттакчылар чаагайжылы туттунган дээш хөлезшин төлеп турар бис. Чонну мынчаар мөлчүп, кызаарга хоойлуга удур эвес бе? Элээн хөй улуг назылыг кырганнар изиг суг манап чадааш, «кызыл-дустал» чоруй барган. Төөгүнүң бир чаа веги—2000 чыл чоокшулап олур. Оон бетинде изиг сугну биске хайырлаарының аргазы бар ирги бе?

Виктор САГААН-ООЛ.
Пенсионер.

Кызыл хоорай.

ЧУРУКТА: «Кара-Хөл» совхозтуң хоочуну Хертек Мага-Шуруевич Окаан. Аңаа баштай тургустунган ажылагайның үндезилекчилериниң бирээзи. Кара-Хөлдүң тудугларынга хөй чылда ажылдаан. Ам танныылдап турар. Ол ажылга чеди чыл ашкан. Чайлыг үелериндe оон өске-даа ажылдарга киржип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ҮРЕ-ТҮҢНЕЛДИГ БОЛГАН

ССРЭ-ниң Дээди Совединин үшкү сессиязы ажылын доосках соонда, июнь 15-те Дээди Советтин Даргазы А. И. Лукьянов совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязын эрттирген. Чурттуң күрүис эрге-чагыргазының дээди органының 1989 чылдын июньдан эгелээш 1990 чылдын июньга чедир ажыл-чорудулгазынга доп чу тайылбырны кылгаш, А. И. Лукьянов чаг совет парламентинин чыл дургузунда кылып келген ажылының дээди чадазы болур үшкү сессия үре-түңнелдиг ажылдаан деп мелеглээн. Күрүне эрге-чагыргазының дээди органын эде тургузар дугайында бодалдың шыныын болгаш үк органның чаартылганын сорулгаларын шиитпирлеп шыдаар арга-шинээлиин эрткен үе бадыткаан.

Дээди Совет чыл дургузунда күрүнеиин амыдыралынга хамаарышкан чүс ажыг чүгүле айтырыгларны сайгарып көргеН болгаш ССРЭ-ниң 60 хоойлузун хүлээп алган. Оларга политиктиг системаны чаартырының, ниитилелди демократчыларының, экономика харылзааларынга үндезин өскерилгелерин болдуранының, социал политиканы күштелдириниң болгаш оон-даа өске айтырыглар талазы-биле хүлээп алдынган хоойлулар хамааржыр. Национал харылзааларның, эрге-хоойлу болгаш корум-чурум камгалалының айтырыглары Дээди Советтин кичээнгейинин төвүнге тургаН.

Дээди Советтиң комитеттери болгаш комиссиялары чыл дургузунда улуг ажылды кылган. Парламентиге чугаалажып көөру-биле тургустунуп кээп турган айтырыглар талазы-биле 600 ажыг хуралды олар чыылдырган.

Дээди Совет чыл дургузунда 30 муң ажыг кижиниң хүлээп ап, оларның тургускан айтырыгларынга тодаргай харыыны берген. Хөй-ниитиниң ганалоналын билип алырынга ол өскү дузаны чедиргеН.

Даштыкы политика талазы-биле ажыл-чорудулга калбарган. Дээди Советтиң өске чурттарның парламентилери-биле харылзаазы быжыгып орар.

А. И. Лукьянов үшкү сессияның ажылының түңнелдеринге доктаазаш, оон ажылы үр үеде үргүлчүлээн болгаш эки үре-түңнелдиг болган деп чугаалаан. Аңаа 33 хоойлуну хүлээп алган.

А. И. Лукьянов журналистериниң айтырыгларынга харыылаан.

(СЭТА).

НААДЫМГА УТКУШТУР

Аңаа канчаар белеткенирил, эрттиреРил?

Республиканың малчыннар Наадымынга уткуштур санныг хонуктар арткан. Наадым болза күш-ажылдың байырлалы—чартык чылда мал продуктуларын бүдүрер база садар талазы-биле канчаар ажылдаанывысты түңнээш, ийики чартык чылда сорулгаларны дугуржур болгай бис.

Бо чылдын бирги чартыында республика 17640 тонна сүттү, 7500 тонна эътти садар ужурлуг, беш айларын дугуржунда 11700 тонна сүттү, 5329 тонна эътти ажыл-агыйлар саткан. Ынчангаш план күүселдезиниң талазы-биле байдал нарын-дыр.

Амгы байдал-биле алырга, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Танды, Өвүр, Кызыл районнар эът садар талазы-биле, а Чөөл-Хемчик, Танды, Кызыл —сүт садар талазы-биле боттуг ажылдарны чорудуп турар. Мал продуктуларын садарының даалгазын күүселдири Бии-Хем, Өвүр, Тожу, Сүт-Хөл, Эрзин, Тес-Хем районнарда бергедеп турар.

Ам чүү канчаарыл? Сүт саалдазын көвүделири-биле фермаларны дарый чайлаглаДыр, саар инектерни дүн-хүн чок кадарар, комбикормну чөп ажыглаар. Малчыннар ортузунга Наадымга уткуштур чарыышты улам калбартып, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, улусту сорук кирер херек. Сүттү, саржагны, эътти улустун хуузунда дузалал ажыл-агыйындан садып алырын организастаар, артык чарыгдалдарны болдурбас дээш боттуг хемчеглерни алыр.

Амгы үеде хой кыргылдазы эгелээн. Бо чылын 1370 тонна арыг дыранды дүктү күрүнеге садар ужурлуг бис. Ынчангаш 850 муң ажыг хойну кыргыыр. Өшкүлүг ажыл-агыйлар ол малдан элээн хөй орулганы алыры чугаажок, өшкү кыргылдазы организастыг эткен. Эң ылангыя бо талазыбиле Сүт-Хөл, Улуг-Хем, Бай-Тайга, Тес-Хем -районнарның совхозтары кызымак ажылдап, өшкү дүгүнден хөй орулгалыг болганнар. Ам сорулга болза, хой кыргылдазын саадатпас, шинарлыг дүктү алыр дээш, бүгү-ле хемчеглерни алыр, аңаа шылгараанныны Наадымга киириштирер, ол талазы-биле чарышты организастаар.

Республиканың девискээринде кандаашкын бооп турар. Ынчангаш кыргылданы манаВайн, кадарчылар малын боттаңнап, тайгаларже үндүрер.

Бо чылын малга быжыг чемсуурун тургузары эң чугула айтырыг. Ону база-ла Наадымга белеткел-биле холбаштырар херек. Эң ылаңгыя сиген шөлдерни бүгү-ле аргаларны ажыглап турган, суггарар. Хөй чылдыг сигенниң үнүжүн көрүп турган, кезин эгелээр, ындыг шөлдерден ыяап-ла 2-3 удаа алырын болаар, ёзулуг курлавыр ол болур.

Эрткен чылын Наадым эткен соонда, чамдык улус ону организастаанында четпестерге сеткили хомудан, боттарының санал-онаалдарын-даа киргилээн болгай. Шынап-ла, четпестер турган. Мурнакчы малчыннар театрга хуралдап турда, ол-ла үеде ярмарка болуп эткен. Ынчангаш Наадымның ёзулуг киржикчилери бараан-сараан садып албайн, хол куруг чанар ужурга таварышкан. Ол ышкаш спортчу маргылдаалар база буу-хаа эткен. Хуралдың киржикчилери хүреш көөрү-биле хурал соонда дораан-на стадионга бааргa, олуттар шагда-ла ээлиг болган.

Тыва Агроүлетпүр эвилелдиң специалистери республиканың малчыннарының ам болуур Наадымын мындыг янзылыг эрттирерин сүмелеп турар бис. Үүл дээрге эң ыракы Мөнгүн-Тайга, Бай-Тайга, Эрзин, Тожуяун төлээлери июль 19-та Кызылга кээр, артканнарыныы — 20-де келир, ынчангаш июль 20-де театрга байырлыг хуралды эрттирер, аңаа узун илеткел-даа кылбас, кыйгырыг хүдээн алгаш, оон соонда мурнакчыларны шаннап мактаар.

А кежээ В. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шинзин Наадым киржикчилерниге көргүссе. Ырак-узак тайга-сыннар аразында чурттап, ажылдап чоруур малчыннарга «Хайыраан бот» та кажан чедер. Бодап көрүңер даан.

Малчыннарның социалистиг чарыжының түңнелин Наадым таварыштыр үндүрериниң чурумун, оон негелделерин база бир янзы көрзе эки. Чижээ, бо чылын мал ажылының талазы-биле чемпионнар болур малчыннар (чамдыктарныы чыл түңнели болу бээр) Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, чазактың орден-хавыязы-биле, республиканың Дээди Совединин Президиумунуң Хүндүлел бижин-биле шаннаткан, чиик машинаны ээлчег чокка садып алырының талонун мурнунда база алган кижи болза канчаарыл? Ол ышкаш чамдык районнарның эң төгүнин дээн малчыннарының көргүзүглери өске районнарныы 4-5-даа дугаар чер болган кадарчыларыныңга четпес болгай. Мону канчаарыл?

Ярмарка талазы-биле эткен чылдың чазының болдурбазы-биле июль 21-де эртенгиниң 7 шактан дүүшке чедир ону эрттирер. Үүге дизе чамдык районнар ааш-чемни (эът, сүт аймаан) эрте-ле эккөөр болгай. Ол ярмаркага эът комбинаттарын, балык заводун, куш фабриказын (совхозтардан, салыг организацияларындан аңгыда) база киириштирери күзенчиг. Улус ярмаркадан эң ылаңгыя тыва национал чем аймаан хөйну садып ап турарын барымдаалаары чугула.

Ярмаркага киржирлериниң садыглаар черлерин баш удур дугуржур, адрестерин бижигилээр.

Хүрешти көөрү-биле Наадым киржикчилерин шуут-ла бир секторга ангылап олуртур, оларны чалалга билеттери-биле халас киирер болза эки. Хүреш үезинде концерт номерлерин көргүзүп турарга, дыка-ла аянныг, хөглүг болурун май 9-та практикавыс көргүскен. Оон ангыда базала ынчан көрүкчүлериниң чамдыктары — сүт-хөлчүлер биле чадаанажылар чараштыр бижээн лозуннарлыг келгилээн, ол база бир янзы, чараш чоржук Мөгелерге деткимче база болур. Хүреш үезинде корум-чурум эң шыңгыы, стадионун шөлүнче көрүкчүлер сынмарлажырын черле болдурбас болза эки. Оон -цыда, Наадым үезинде шүүлген мөгелерге, шаандагызында ышкаш, хүндүлүг аттардан тывысса кандыгыл? Оларга эзер, чүгениг аъттан эгелээш, малмаган-биле шаналдарны тывысса кандыг деп?

Аът чаржын июль 22-де ипподромга эрттирер, аңаа челер, саяктаар база чоок черге маңнаар аъттарны чарыштырар. Тыва чанчыл-биле узун орукка салыр аъттар чаржын организастаарынче кол кичээнгейни салза эки. Курган ховуга улуска суксун херек, ол ышкаш энир чылын чүгле 2 туалет кылын кааны канчаңдаа таарышпас.

Эмдик малдарны өөредириниң негелдези база чаңгыс аай болза эки чораан.

Амгы үеде Наадымга белеткел база ону эрттирер талазы-биле бөлүктер ажылдап эгелээн. Олар мындыг-мындыг саналдарны өөренип көөрү чугула.

Доржу ДАМБА.
Агроүлетпүр эвилелдиң партком секретары.

Хеймер-оол МОНГУШ.
Агроүлетпүр эвилелдиң киллис начальниги.

РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездизинде

Дээди Советтиң ажылының баштайгы үе-чадазы доостурунга чоокшулап келген. Сөөлгү хүннерде кеску ажылдар кылдыган: палаталарының удуртулгазы сонгуттунган, докталмал комиссияларын болгаш комитеттериниң составтары четчелеттинин турар.

Июнь 15-те болган эртенги хуралга депутаттар хүн айтырыының чугула айтырыгларын чугаалажып, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы албан-дужаалга кандидатураларны шилип эгелээн. Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының ажылының үре-түңнелдиг болуру, Съездиниң болгаш Дээди Советтин хүлээп алгылаан хоойлу-чарлыктарының амыдыралга чедиишкининг боттаныры чазак баштынынга кымның келириниден кол хамааржыр деп чувени депутаттар эки билип турган.

Эртенги хуралды ажыдып тура, РСФСР-ниң Дээди Совединин Даргазы Б. Н. Ельцин республиканың Министрлер Чөвүлелиниң бодунун бурун эргезин дужургениниң дугайында медеглелин номчаан. Депутаттар ук медеглелди хүлээп алган.

Оон соонда хуралдың даргазы Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынын албан-дужаалынга үш кандидатураны сүмелээн: ССРЭ-ниң Дээди Совединин Тудуг болгаш архитектура айтырыгларының талазы-биле комитетинин секретары М. А. Бочаровту, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызы И. С. Силаевти, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Эртем, культура талазы-биле комитетинин даргазы Ю. А. Рыжовту ол саналдаан.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга саналдаттынган кижилер боттарының программаларын депутаттарга таныштырган.

Кандидатураларны чугаалажып көргеН соонда, оларны чажыт бадылаашкынга киргеН. И. С. Силаев дээш 119, М. А. Бочаров дээш 86 кижи бадылаан болган. Бадылаашкынга киришкениниң хөй кезиниң саныы албаан болганындан ол ийи кандидатураның кайызы-даа бадылатпаан.

Хуралдың даргазы комитеттериниң болгаш комиссияларының даргалары-биле сүмележиишкинни кылгаш, мындыг саналды киирген: баштайы бадылаашкынга эң хөй санныг алган кандидатураны катап бадылаашкынга киирер. бир эвес ол чогуур санны аптар болза, ону Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга сонгуткан деп санаар. Катап бадылаашкынга И. С. Силаев 163 санныг алган. И. С. Силаевти РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга сонгаан дугайында докталды Съезд хүлээп алган.

Иван Степанович Силаев 1930 чылда Горький областын Бахтызино суурунга төрүттүнгеН. Казаньның авиация институтун дооскан соонда, Горький-ниң С. Орджоникидзе аттыг авиазаводунга 20 чыл ажыг үеде ажылдаан. Аңаа мастерден эгелээш, ук улуг бүдүүрүнинг директорунга чедир дедиштээн. И. С. Силаев элээн каш чылларда ССРЭ-ниң авиация министринге ажылдаан. Сөөлгү чылларда ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызынга ажылдап турган.

Депутаттар Россия Федерациязының кол күрүне арбитрине Н. П. Зарубинин база катап томуйлааннар.

РСФСР-ниң Дээди Совединин Съездизинин ажылының бирги баштайгы үе-чадазы оон-биле доозулган.

Съезд ажылын июнь 16-да уламчылаан.

(СЭТА).

Харылзааның бүдүүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги Д. Б. Чоксумнуң кичээнгейинге

НЕГЕЛДЕНИ КАЖАН ХАНДЫРАРЫЛ?

Ак-Довурак — республиканың аныяк хоорайы. Чурттакчыларының саны чылдан чылче өзүп орар. Район төвү Кызыл-Мажалыктан Хемчик хемни кежир 5 километр ыракта үш ангы суурлардан тургустунган ажылчын хоорайда радио, телефон харылзаазын экижидерин чон хурал-суглаага негеп, депутаттарыңга чугып, район, республика солунларынга бижип, радиога каш удаа шүгүмчүлеп келзе-даа, түңнел чок, аазаашкынзэр хоозун болуп саазын кырында арткан.

Шаңгыр. Тудугжулар суурларының дыка хөй бажыңнарынче радио шугумнары киртиннээн. Эптеп тургусканындан бээр хөй чылдар эткен, эргижирээн АТС «Тыва даг-дүгү» комбинаттың эргезинде турар. Чурттаалга бажыңнарында салдынган телефоннарны колдуунда чергелешкек кылдыр кошканындан ажыглап турар кижилерге таарымча чок. Номер чедиштес болганындан телефон кииртир дугайында чоондан негелденн күүселип шыдавас. Девискээри делгем хоорайның ол-бо ырак, чоок бажыңнарынга хенертен аарыг-аржык, өрт болгаш өске-даа бачым таварылгалар болганда, дуза дилээр черлерже чадаг маңнажыр ужурга таваржып турар. Кудумчуларга телефон-автоматтар тургузар дугайында негелделер боттанмаан.

Чоокта чаа бистиң солунуун редакциязының адрезинге 12 кижи ат салган база бир чагаа келген. Ында мындыг одуруглар бар: «Хоорайывыста улуг чурттун ангы-ангы буудуннарындан келген 30 ажыг нацияның төлээлери ажылдап, чурттап турар. Телеграммалар дүн, хүннүң кайы-даа шактарында, кайыын-даа келгилээр. Кызыл-Мажалыктың телефон станциязынче кежер ужурга таваржыр-дыр бис. Чамдыкта чалаг чоруурр халалыг, берге-дир. Ак-Довуракка чугаалажыр пункт ажыдар-айтырыгны кажан, кым шиитпирлээрил?...».

Чагааны алгаш, районнуң харылзаа белдириниң начальниги-ниге чоокта чаа томуйлаткан, мурнунда оон кол инженери турган К. С. Кууларгa барып көргүскен мен. Ак-Довурак биле Кызыл-Мажалык аразынга телефон харылзаазын экижидер сорулга-биле үш чыл мурнунда чалгыг тудар «Радан» дээр аппаратураны тургусканын, ону 24 каналдыг кылыр тургаш, 12-зин ажыглап эгелээни четпес болганын баштай тайылбырлады. Начальниктин чугаазындан алырга, Ак-Довуракка телефон харылзаазының тускай пунктузун ажыдар артык канал чок. Постоянный суурда почта салбырының чаңыга тургузар деп болаар болза, чер нштн-биле шейүп чедирер 5 муң метр кабель херек. Оон чүгле муң метрин тып алган. Кылырынга акша-хөренги, техника, кижи күжү негеттинер. Кажан, канчаар кылыры планда безин көрдүнмээн.

Чоннуң чөптүг негелдезин «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чингине директорунуң хүлээлгезин күүселип турар, Тыва АССР-ниң улус депутады Г. П. Парамзин, ход инженер Д. М. Свавильный кончуг эки билир. Боттарының эргезинде АТС-ти дамчыштыр республиканың төвү, чурттун өске хоорайлары-биле кабинеттери, бажыңнарындан дорт харылзаалыг болганда, ону тоов көрбес. Хоорайны радиожулар, телефончулар, чаа АТС садып алыр айтырыгларны күүсээр болза, олар хүнү-биле шиитпирлеп болур. Чаңгыс районда турар харылзаа белдириниг-биле комбинаттың удуртукчулары аразында сүме, дугуржулга, негелде чокка бот-боттарынче чугжуп орарга, ажыл кажан-даа бүтпес.

Республикада харылзааның бүдүүрүлге-техниктиг эргелелиниң (начальниги Д. Б. Чоксум) чоннуң чөптүг негелдезин кичээнгейге ап, комбинат удуртукчулары-биле харылзааны тудуп, бо чүүлге харыыны бээри негеттинер. Негелдезин кажан хандырарыл? Бо айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынның» корр.

XXVIII съезд: саналдар, бодаалдар, шугумчулелер, сүмелер

КАДРЛАР БОЛГАШ ХӨӨННЕР

Амгы делегейде эн хөй нацияларны болгаш биче улустарны каттыштырып турар онзагай тургузулгуг күрүне — Совет Социалистиг Республиканың Эвилели болуп турар. Делегейде баштайгы социалистиг күрүнеии тургустунгаш, хөгжүп келгени чеден ажыг чылдарының төөгүзү дайынчы болгаш күш-ажылчы улуг тинлелгелер-биле онзалап демдеглеттинген. Улуг маадырлыг демиселдиг чаартылганың чылдарында социал чөптүг чорукка, нациялар аразында найыралчы харылзааларны быжыглаарының айтырыгларынга каржы хажыдыышкынар тургулааның билир болгай бис.

Амгы үеде үндезин реформаны чазактың чорудуп турары ниитилел демократчыдылганың оруунче киргениивис — эде тургустунуушкынның бир эки базымы. Калы-кожа ажылдап, чурттап чоруур улустарның национал чоргааралын, чаңчылдарын, дылын, культуразын хүндүлеп көрүнге бот-боттарывысты өөредип, аңаа чаңчыгар ужурлуг бис. СЭКП ТК-ның «Амгы үеиин байдалдарында партияның национал политиказы» деп Платформазында бо айтырыгларны чугулаалап көрүп турар ужуру-даа ында деп бодаар мен.

Чаа үеиин байдалдарында партияның национал политиказының айтырыгларын СЭКП райкомнарының, партияның область комитединиң пленумнарынга чугаалажып, ол айтырыгны ам-даа уламчылап турарын билир бис.

Бо чугула айтырыгга хамаарыштыр бистин Барыын-Хемчик районда националлар аразының харылзааларын болгаш ажылчы чоннуң интернационалчы кижизидилгезиниң дугайында ханы анализтиг чугааны кылып, чогуур түңнелдерни чоокку үеде үндүрерин маанап турар бис.

Районнуң девискээринде, көдээ суурларны албаска, Ак-Довуракта болгаш Кызыл-Мажалыкта хөй нацияларның кижилери ажылдап, чурттап турар коллективтер хөй. Ылаңгыя Ак-Довурак хоорайда болгаш В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта барык коллектив бүрүзү интернационалчы. Ак-Довурак дугайында чугаа болу бергенде, ында 40 хире нацияның төлөөлериниг ажылаап, чурттап турарын чугаалай бээр бис. Он-б-ш муң чурттахчылыг хоорайның интернационалчы чурттакчылары колдуунда-ла үндезин улустар — тывалар, орустар болгаш орус дылга чугаалаар өске нацияның улустарындан тургустунган. Сөөлгү чылдарда хоорайның ажылчын аңгызы сан-даа, шынар-даа талазы-биле өскеиин демдеглээр херек. Эки өскерилгелер, чуртта болуп турар чаартылгалар националлар аразының харылзаларын, интернационалчы кижизидилгении хөй талалыг чугула политиктиг айтырыгларын бир янзы, үеиин негелдезинге дүүштүр шинтпирлээрин негеп келген.

Националлар аразының харылзааларын быжыглаарынга, интернационалчы кижизидилгени ханыладырынга кижилериң тус-тус ажылдап турар черлериниң аайы-биле кадрлар айтырының бүгү талалыг, хынамчалыг өөренип көрүп турган шинтпирлээрин кончуг чугула апарган. Хоорайда болгаш комбинатта ажылдап турар кижилериң хөй кезии тыва улус болганда, партия, совет база профэвилел органнарының, күш-ажылчы коллективтериин удуртур ажылларынга ол составты барымдаалап кирген турарын чедип алыры үеиин негелдези болу берген.

«Тыва даг-дүгү» комбинатта бөгүн 1762 тыва ажылчыннар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар бар. 3 муң ажыг кижилиг улуг коллективтиң санының чартындан хөй болуп турар. Ындыг турбуже, комбинаттың цех начальниктериниң өрү удуртур звеноунда К. И. Чыман, Ш. К.-К. Күжүгет, Х. Х.-Х. Чигир-оолдан өске тыва кадрлар чок болуп турар. А комбинаттың эргелелинде харысалгалыг албан-дужаалларда олар база эвээш.

Арыглал фабриказында кижилериң 66,2 хуузу тывалар болуп турда, оон удуртур звеноунда тыва инженер-техниктиг кадрларны чүгле К. Л. Ооржак биле К. К.-К. Күжүгет олар төлөөлеп турар. Комбинатта бо хүннерде инженер-техниктиг эртемниг 21 тыва специалист бар болгай.

Кадрларны национал состав барымдаалап удуртур ажылларже депшитпес чоруктар. «Тыва кижи ындыг ажылды шыдавас, аңаа таарышпас» дээр хөөннер турганы чажыт эвес-ле болгай. Таптаашкын үеизиин удуртукчулары ындыг хөөннерни боттарынга дыка ажыглап турган. Комбинаттың профэвилел комитединиң болгаш хоорай Советиниң күүс-комунуң даргазының эрге-дужаалдары ышкаш «дүжүүлгелерни» тывалар ажылдаар черлер кылдыр «чурумчудуп» кааның ам-даа эскерип турар бис. Ынчанмайын канчаар, үстүү органнарже бээр отчёттарга тус черниң төлөөлери көзүлген турар ужурлуг чүве ыйнаан?!

Бөгүнгү амыдыралды, ажыл-херекти шинтпирлеп, баштап турар кижилер коллективтерниң удуртукчулары болганда, чогум-на ол категорияның кижилериниң составынга тываларның төлөөлери болур-чогуурду-биле кирген турарын шинтпирлээр үе келген деп болаар мен. Хоорайның партия эге организацияларында тыва 12 секретарылар, хоорай Советиниң 77 депутаттарының 31-и, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың партком кежигүннериниң 42,9 хуузу, профэвилел комитединиң 50 хуузу тыва улус болуп турар, ол кижилер материалдыг байлактарны холга тудуп үлевейн турар, эрге тутпаан бөдүүн кижилер-дир.

Ак-Довурак хоорайда ам 1500, а комбинатта 1018 кижи бажың оочурунда турар. Олар колдуунда тус черниң кижилери-дир. Тудугжулар суурунуң эрги, тар бажыңнарында чурттап артып калган кижилериң хөй кезии база-ла тыва ажылчыннар болуп турар. Байдал шак мындыг турда, комбинаттың, күш-ажылчы коллективтериң удуртукчулары ырак черлерден таныш-көрүжүн, дөргүл-төрелин чалап эккеп, оларга бажың берип турары чажыт эвес.

Комбинат директорунуң оралакчызы Д. П. Кубкин чуртталга шөлүнүң үлээшкинин барык чаасканн, бодунуң туразы-биле шинтпирлеп турар. Аңаа бадыткал кылдыр чаңгыс чижекти маңаа киирейн. Комбинаттың дирекциязы-биле болгаш чаа тургустунган үлетпүр-тудуг комбинадының администрациязының аразында чарган керээзин ёзугаар № 2 общежитиениң бешки каъдынга 100 тудугжуну чурттадыр ужурлуг турда, ам ында херек кырында 19-ла ажылчыны киирген. Ажылчынарның чурттаар чер болгаш амыдырал хандырылга айтырыгларын шинтпирлээр ужурлуг Д. П. Кубкин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады турган Н. Б. Ондарның кылганы чөптүг негелделерин тоомчага албайн. тодаргай харыы бербээн. Оон кадайы М. Б. Кубкина общежитиениң комендантызы хүлээлгезин соора ажыглап, аңаа кымны чурттадырын болу кара туразында шинтпирлеп турарын депутат дыштаткан турган. А Кубкиннериң өг-бүлези Ак-Довуракка келген дорааан-на, коттедж бажыңы эвлеп-даа чокка алган. Шак мындыг бюрократсыг хөөннүг кижилер албан-дужаалдарга саадап-ла турар чүве болза, ол айтырыгны дорт шинтпирлеп турар ССРЭ-ниң улус депутады Ю. Т. Комаров бодунуң соңгукчуларының бүзүрелин чүүн-биле шынзыдарын? Бо депутат соңгударының мурнунда национал харылзааларда чыглып келген хөй нарын айтырыгларны чогумчалыг шинтпирлээр талазы-биле аазаашкын берип турган болгай.

Хоорайда улуг коллективтериң бирээзи — Ак-Довурак АТБ-зинде, ажылчын хандырылга кылдыында ажылчыннарның амыдырал-чуртталгазынга хамаарышкан айтырыгларны шинтпирлептер удуртур органнарының составында үндезин националдыг чаңгыс-даа кижи чок. А бо коллективтерле ажылдап турарларның чартыы тыва нацияның төлөөлери-ле болгай. Трикотаж-дааранылга фабриказындан ындыг чижекти соокка чедир көрүп болур турган.

Ак-Довурак хоорайның тудуг организацияларында ажылчыннар колдуунда тыва кижилер. Чаа тургустунган «Тыва даг-дүгү тудуг» үлетпүр-тудуг комбинадында байдал база-ла ындыг. Бо улуг коллективти дуржулгалыг тулугжу С. П. Куракин удуртуп турар. Оон кол инженериниде Б. Ч. Ооржак, директорнуң кадрлар болгаш амыдырал хандырылга талазы-биле оралакчызы Ч. С. Сагаачы, профэвилел комитединиң даргазында Н. Б. Ондар олар ажылдап турар.

Тудугжу тос бригаланың сезинде тыва бригадирлер бар. Хоорайның күш-ажылчы коллективтериниде ындыг чижектер дыка эвээш.

Кызыл-Мажалык суурда райпо коллективи — районда база бир улуг организацияларның бирээзи. Оон удуртукчузун соңгаан хуралды эрттиргеш, коллектив кежигүннери хөй кезии удур турда-ла, В. К. Соловьевту райпо даргазынга томуйлаан. Ол хуралга олуржуп, оон эрткениниң дугайында материалды солунга бижип, чаа дарганың ажылдап турарын хайгаарап, дыннап келген мен. Ол улуг садыг организациязының «чылыг» олуттарын Ак-Довуракта чурттап турар орус кижилер удаа-дараа эөлеп турар болу берген. Ындыг чорукка таарзынмаан медээлер «Хемчиктиң сылдызы» солуниуң редакциязынга чоолан кээп эгелээн.

Таптаашкын үеизинде бистиң чамдык үндезин кадрларывыс ажылының уг-шиин тып, эки ажылдап чорааш, арага-ларыже сундугуп, будалы бээр чоруктар турган болгай. А кол чорук чамдык кажар, оптуг удуртукчуларга таарымчалыг болуп келген. Ындыг хөөннер ол хевээр артып калган болуп турары хомудаңчыг. Эрткен үеларде ийи-чаңгыс кижилериниң частыыгылары дээш амгы үеиин кадрлары караждаар ужурлуг бе?

Улуг-даа, биче-даа чоннуң национал чоргааралын тоон билбес, кижиге чүдүүр чоруктуң чылдарындан тыптып келген «тыва кижи ону шыдавас» дээр хөөннерден ам шинтпирлибиле чарылбас болза, эде тургустунуушкунга, национал айтырыгларны чөптүг шинтпирлээринге, демократчыдылганы быжыглаарынга шинтпирлиг базымнар кылып шыдавас бис. Национал кадрлар айтырыын чөптүг шинтпирлевейн турарындан удуртур ажылдакчыларга таарзынмас хөөннер, шын эвес билиишкинер хаая эвес таваржып турар. Ону чогуур үеизинде эскербес, этпес, шын орукче киирбес болзувусса, бистиң амыдыралывыс сайзырал албас дүүрзи билдингир. Социал чөптүг чорук бир дугаарында күш-ажылчы коллективтерден эгелээр дээрзни утпас ужурлуг бис. СЭКП-ТК-ның Платформазында национал айтырыгны чаа ёзу-биле көөрүп кончуг шын айтып турар. Эрги хөмчээшкиннерден ам уштунар ей келген эвес бе?

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.
ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү.

ЭКИЖИДИЛГЕЛЕРНИ ДИЛЕВИШААН...

Кандыг-даа мергежилдиг кижилери, оон иштинде эмчилер, ниити социал амыдыралга боттарының буянныг ажылхерээ-биле үлүг-хуузун киирип, чоннуң макталын чедип ап турар болбайн аан. Кижи чүгле мактадыр дээш ажылдаар эвес-ле харыы. Ынчалза-даа эмчиниң эриг чымчак сеткили, буяны, аарыг кижиге чылыг хамаарылгазы, аарыг сеткилиндеи арга-сүмези — бо бүгү бистиң шуптувуска уттундурбас, эки чүүл болуп артып каар.

Бөгүн, бир-тээ, Медицина ажылдакчызының хүнү болганда, найысылал Кызылда республиканың уругларын эмнелгезинге барып, оон удуртукчулары-биле ужуражып чугаалашкаш, коллективтин ажылында чаа чүү тыптып келгенин, черле ынчаш ажылхерээн канчаар организастап турарын сонуургадым. Кол эмчи Юрий Васильевич Карымов-даа, оон эмнээшкин талазы-биле оралакчызы Лидия Ивановна Волкова-даа чедишкиннерни, шинтпирлээри чугула айтырыгларын күүселдин-биле чугаалап бердилер.

Бо эмнелгеде уругларны чыттырын эмнел турар. Коллективте улуг, интернационалчы, бир демниг сорулганы шинтпирлеп, чогаадыкчы дилээшкиннерни-даа кылырындан чажам дивейн турары эки. Л. И. Волкованың харыылап турары ажылдың участогунда чоокку үеде кандыг чаа үүлдер тыптып келгенин сонуургаан мен. Ийе, шынаплда, ол чугула участок болдур эвеспе. Аарыгларны тодарадып тывары, чедишкиниг эмнээри. Бо талазы-биле үүү кылдынганы?

Тускай ийи аппаратты эптел, чыын кылып алганы черле кончуг таарымчалыг болу берген. Аарыгны тодарадырына база чогумчалыг эмнээринге ажыктыг микроанализатор (лаштыкы) ханның дус составын тодарадырынга херектиг. Ол ышкаш газоанализатор ханның газ составын илередир. Бо аппараттарны ажыглаанындан экижишкиннер бар апарганы тодаргай дээрзни билип алдым.

Оон ангыда, польша «Монитор» дээр аппарат аар аарыг чаштарның кадмын хайгаарап, эмнээринге таарымчалыг. Ону база бо эмнелгеде ажыглап турар. Чаш кижиниң аарыын тодарадыры, эмнээри улуг улустуунда-даа берге дээрзи билдингир, чаа аппараттар ол ажылды чиигелип, улуг дуваны чедирип турарын эмчилер демдеглелилер.

Эмнээшкинде чаа аргаларны эмчилер боттары ол-бо хоорайларга барып, билиин бедидип, өөренип ап турарлар. Москва эмчилериниң үлегериндеи база-бир чаа үүлдү — ларокислородтуг палатаны ажыглап турар. Ону эмчи Олег Васильевич Володкин тургускан. Бо палатага аарыын эмнеткен ажы-төл хөй, аарыгларны дүрген, чогумчалыг эмнээринге бо бүгү дузалыг болуп турар. Чаа аппараттарны чыын тургузарынга аныяк эмчи, бо талазы-биле энтузиаст Оолак Данович Монгуш улуг үлүг-хуузун киирген Лидия Ивановна сеткил ханышкын-биле чугаалап турар.

Реаниматор эмчилер Вадим Кыргысович Селип, Сергей Митрофанович Левенцев, ында эмчи сестразы Светлана Даваевна Сат аар аарыг чаштарны болур-чогуурду-биле эмнеп, хайгаарап турарлар. Аарыг улусту хүлээп алыр черде эмчи Елена Александровна Дёминаның ажылынга бердингениндеи, кижилерге чылыг хамаарылгазындан, эмнээшкинни канчаар чорудар дугайында баштайгы сүмелерден хөй үүлдер хамааржыр. Кым-бир бо эмнелгеге ажытолун эккеп, эмчилер-биле харылзажып турган ада-иелерге бо бүгү биллингир боор деп бодаар-дыр мен. Аар байдалдыг хеизиг кижини аарыг аспаандан адырып алыры, шынап-ла, амыр эвес. Санитаркадан, сестра, эмчи дээш — шуптуг-ла кижилер сагыш салыр, үйгу-дыжын уттур ужурга таваржыр.

Бичиилерни эге баштай-ла поликлиникага хүлээп ап эмнеп турарларының аразында участок эмчилери Г. И. Медведева, З. Д. Идам, О. Ф. Антоненко дээш өске-даа он-он аттарны бөгүн мактал-биле адап болур бис. Ада-иелер, силериниң ажы-төлүнериниң кадыкшылы дээш олар сагыш аарып, билиин, күжүн үндүрүп чоруурлар болгай.

Эмнээшкинни чорудуп турарында база бир янзы чаа аргалар бар. Чижээлээрге, моон мурнунда антибиотиктер-биле хөй эмнеп турган болза, ам ындыг эвес. Оът-сигеннер-биле эмнээрни элээн нептереткен. Аарыг уругга 20 чедир эмнерни берип тургулаанны чажыт эвес, ам колдуунда 3-4 хире эм чедир эвээжеткен. Дамырже эм дамдыладырын база кызырган. Ынчанмыже, аарыг уругга херек бүгү үүлдерни (каяа, кайы хире херек болдур) бүрүн долузу-биле берип турар.

Чаштарның кадыкшылын экижидер, оларны баш бурунгаар хайгаарарры, аныяк аваларга дузалаарын база бо эмнелгеде тускай школалар дамчыштыр эки организастаан. Чаш уругуун шын өзүлдезинге эң чугула үүлдер — витаминнер. Ону уруг ашчем-биле кады организмге киирип алыр. Билбес эвес силер, бистиң республикавыста ногаа, чимис аймаа, ылангыя көдээ черлерде, чедишпес, барык чок. Ынчангаш ада-иелер чаштарынга хеизиг бичиниидеи-не ногаа, чимис хандыларын бичии дамдылардан эгелээш берип турарыныц чугулазын бо эмнелгеде нептереткеп турар. Бодап-даа көрүнер даан. Чаш уругну чүгле эмиг-биле улгаткыже чедир чемгеррге, кадык кошкаар, немелде чемнер албан негеттинер. Ажы-төлүвүс кадык чаагай өзер-ле болза, олар ның келир үеи база магадылалдыг. Ону амыдыралга боттандырып турар эмчилеривиске бөгүн өөрүп четтирбес артавыс чок.

Бопуймаа ДИРЧИН

Бөгүн — Медицина ажылдакчызының хүнү

ЧУРУКТАРДА: участок эмнелгезинде медицина ажылдакчылары санитарка Полина Салчак биле Хертек Алдын-оолду Бай-Тайганың Кара-Хөлде билбес кижи чок.

Ук эмнелгеге ажылдаандан бээр Полина Дан-Сүрүновна 14 чыл ашкан.

Алдын-оол Норбужапович ортумак тускай эртемниг. Олар ында кызымаккай ажылдап турарлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фото-чуруктары.

БАЙЛАКШЫЛДЫ ХУМАГАЛААР

Бистиң солуниуң тускай корреспондентизи Бай-Тайгага барып, районнуң кол эмчизи Дугар-оол Шожал-Даржаевич Хертекке ужурашкаш, удуртуп турар коллективинин ажыл-херээ-биле таныштырарын дилээн.

— Силерниң районнуң эмнелге четкилериниң амгы байдалынга чыттырып эмнээр орунналрның санынга, кадрлар-биле хандырылгазынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Төп эмнелгеден аңгыла, Кара-Хөлде, Шуйда участок эмнелгелери, Бай-Талда эмнелге лабораториязы, Кызыл-Даг, Ээр-Хавак суурларда фельдшер-акушер пунктулары ажылдап турар. Шупту 135, оон иштинде ийи участок эмнелгезинде 25 орун бар. Муң чурттакчы чонга онаштыр алырга, ол норма-чижээнге дүгжүр. Чүгле эрткен чылын 4372 кижини чыттырып, кадыын экижидип эмнээн. Ортумак эртемниг эмчидер колдуунда четчир. Штат ёзугаар алырга, дээди эртемниг 47 эмчи херек. Ам бо хүннерде чүгле 23 кижи бар. Нерв аарыгларын, ниити аарыгларны болгаш божуур хөрээженнерни, бичии уругларны эмнээр дээди эртемниг кадрлар челишпее.

— «Чедишпес». Деткимче көргүзер талазы-биле Кадык камгалал министерствозу, республика эмнелгези кандыг ажылдар кылганы?

— Эрткен чылын республика эмнелгелериниде 11 үнүүшкүнү организастаан. Чаа база бригада келгеш барды. Ынчалза-даа ол негелделерге четпээн. Бистиң районче диш кылыр, карак аарыглары эмнээр эмчилер, психиатр, травматолог, ортопед, эндокринолог ховар келир-дир. Кадрлар-биле хандырылганы экижидер дугайында Кадык камгалал министерствозунга турускан негелделеривис саазын кырында артканын маңаа база айтыр апаар.

— Эмчилериниң профессионал билиин бедидер талазы-биле кандыг хемчеглер ап турар силер, Дугар-оол Шожал-Даржаевич?

— Ажылдап кылган тускай хемчеглеривис бар. Дээди эртемниг эмчилериниң аразындан эрткен чылын Урана Ондар, Нина Хертек, Валентина Хертек, а бо чылын Семен Күжүгет, Клара Балдан-оол чурттун ангы-аңгы хоорайларына журстарны эрткенер. Улуг эмчи сестразы Суге-Маадыр Чечен Барнаул хоорайга барып өөренген. Ортумак эртемниг медицина ажылдакчылары Кызылга, Чадаанага болгулаар семинарларже чоруп турар. Коллективтин баазазынга ай санында семинарлары, конференцияларны эрттирерин чаңчыл болдурган.

Чоннуң калыкшылы дээш могаг чок ажылдап чоруур, мергежилиге бердинген, үлегер-чижээ-биле коллективиниң хүндүткелин чаалап ап шыдаан эмчилер база бар. Ынчалза-даа ол негелделерге лизатор (лаштыкы) ханның дус составын тодарадырынга херектиг. Ол ышкаш газоанализатор ханның газ составын илередир. Бо аппараттарны ажыглаанындан экижишкиннер бар апарганы тодаргай дээрзни билип алдым.

Оон ангыда, польша «Монитор» дээр аппарат аар аарыг чаштарның кадмын хайгаарап, эмнээринге таарымчалыг. Ону база бо эмнелгеде ажыглап турар. Чаш кижиниң аарыын тодарадыры, эмнээри улуг улустуунда-даа берге дээрзи билдингир, чаа аппараттар ол ажылды чиигелип, улуг дуваны чедирип турарын эмчилер демдеглелилер.

Эмнээшкинде чаа аргаларны эмчилер боттары ол-бо хоорайларга барып, билиин бедидип, өөренип ап турарлар. Москва эмчилериниң үлегериндеи база-бир чаа үүлдү — ларокислородтуг палатаны ажыглап турар. Ону эмчи Олег Васильевич Володкин тургускан. Бо палатага аарыын эмнеткен ажы-төл хөй, аарыгларны дүрген, чогумчалыг эмнээринге бо бүгү дузалыг болуп турар. Чаа аппараттарны чыын тургузарынга аныяк эмчи, бо талазы-биле энтузиаст Оолак Данович Монгуш улуг үлүг-хуузун киирген Лидия Ивановна сеткил ханышкын-биле чугаалап турар.

Реаниматор эмчилер Вадим Кыргысович Селип, Сергей Митрофанович Левенцев, ында эмчи сестразы Светлана Даваевна Сат аар аарыг чаштарны болур-чогуурду-биле эмнеп, хайгаарап турарлар. Аарыг улусту хүлээп алыр черде эмчи Елена Александровна Дёминаның ажылынга бердингениндеи, кижилерге чылыг хамаарылгазындан, эмнээшкинни канчаар чорудар дугайында баштайгы сүмелерден хөй үүлдер хамааржыр.

Кым-бир бо эмнелгеге ажытолун эккеп, эмчилер-биле харылзажып турган ада-иелерге бо бүгү биллингир боор деп бодаар-дыр мен. Аар байдалдыг хеизиг кижини аарыг аспаандан адырып алыры, шынап-ла, амыр эвес. Санитаркадан, сестра, эмчи дээш — шуптуг-ла кижилер сагыш салыр, үйгу-дыжын уттур ужурга таваржыр.

Бичиилерни эге баштай-ла поликлиникага хүлээп ап эмнеп турарларының аразында участок эмчилери Г. И. Медведева, З. Д. Идам, О. Ф. Антоненко дээш өске-даа он-он аттарны бөгүн мактал-биле адап болур бис. Ада-иелер, силериниң ажы-төлүнериниң кадыкшылы дээш олар сагыш аарып, билиин, күжүн үндүрүп чоруурлар болгай.

Эмнээшкинни чорудуп турарында база бир янзы чаа аргалар бар. Чижээлээрге, моон мурнунда антибиотиктер-биле хөй эмнеп турган болза, ам ындыг эвес. Оът-сигеннер-биле эмнээрни элээн нептереткен. Аарыг уругга 20 чедир эмнерни берип тургулаанны чажыт эвес, ам колдуунда 3-4 хире эм чедир эвээжеткен. Дамырже эм дамдыладырын база кызырган. Ынчанмыже, аарыг уругга херек бүгү үүлдерни (каяа, кайы хире херек болдур) бүрүн долузу-биле берип турар.

Чаштарның кадыкшылын экижидер, оларны баш бурунгаар хайгаарарры, аныяк аваларга дузалаарын база бо эмнелгеде тускай школалар дамчыштыр эки организастаан. Чаш уругуун шын өзүлдезинге эң чугула үүлдер — витаминнер. Ону уруг ашчем-биле кады организмге киирип алыр. Билбес эвес силер, бистиң республикавыста ногаа, чимис аймаа, ылангыя көдээ черлерде, чедишпес, барык чок. Ынчангаш ада-иелер чаштарынга хеизиг бичиниидеи-не ногаа, чимис хандыларын бичии дамдылардан эгелээш берип турарының чугулазын бо эмнелгеде нептереткен турар. Бодап-даа көрүнер даан. Чаш уругну чүгле эмиг-биле улгаткыже чедир чемгеррге, кадык кошкаар, немелде чемнер албан негеттинер. Ажы-төлүвүс кадык чаагай өзер-ле болза, олар ның келир үеи база магадылалдыг. Ону амыдыралга боттандырып турар эмчилеривиске бөгүн өөрүп четтирбес артавыс чок.

Бопуймаа ДИРЧИН

АРЫН-НУУРУВУСКЕ ХАМААРЫШТЫР

Чер-черлерде корум-чурум талазы-биле байдалды солуннар арынларга бижикчилер чырыдып турар. Кайы черде чедишкиннер, а кайда хожудаашкыннар барын олардан билип ап, республикада оперативтиг байдалды чуруун оон тургузуп ап болур бис. Бирээ, чугааны тус-тус черлериин дугайында чоруда, берген болганымда, бистиң Хадын Культура бажыныың эрги херимин бускаш, шевергин, чараш чаа херимни туткан. Кылдыртып алгаш, аныяктарның дугайында уттуп алган. Акша-көпеези төлеп бербээн. Мегелеттиргеи аныяктар ам Совет Армияның хүрээлениде албан-хүлээлгезин эрттирип турар. Удуртукчу эштер боттарының чараш эвес мөзүү-биле аныяк сеткилдерге кайы хире кемдээшкинин чедиргенин чугаалаары берге. Чаңгыс мындыг төлепчок чоруктуң түңнелинде аныяктар улуг улустан хоорлуп, бүзүревестеп болур.

Хамык бурууну аныяктарга онааваалыыар. Бурууның дөзү бисте дээрзин үстүнде киргеиим чаңгыс чижек база көргүзүп турар-дыр.

Уруг-дарыыыстың кылган үүллери дээш харыысалга хамыктын мурнунда бистин, ада-иелериин, арын-нуурунге онаажыр.

Степан ДАҢГАА.
Бин-Хем район.

1990 чылдың январь — май айлар

ҮЛЕТПҮР КАНЧААР АЖЫЛДААНЫЛ, СОНУУРГАП КӨРЭЭЛИ

Продукция бээриниң талазы-биле керээ ёзугаар хүлээлгелер күүселдези январь—май айларда 94,8 хуу болган. Керээ сагыдга-чурумун бүдүрүлгелериниң 41,5 хуузу хажыктан, хереглекчилерге 3474 муң рубльдиң продукциязын чедир бербээн.

Эрткен чылдың ол-ла үеизинге деңнээргe, үлетпүр продукциязын бүдүрери 3,3 хуу кудулаан.

Продукция бээриниң керээлиг хүлээлгелериниң күүселдези база продукция хемчээлиниң өзүлдезиниң темпизи тус-тус бүдүрүлгелерге болгаш каттыжыышкынарга хамаарыштыр көөрге, ындыг көргүзүүлер-биле тайылбырлаттынар:

(1—керээлиг хүлээлгелер күүселдези; 2—план күүсеткениниң хуузу; 3—чедир бербээн продукция (муң рубль); 4—продукция хемчээли—1990 чылдың январь—майда кылганын 1989 чылдың январь—майда турганынга деңнээргe, хуу-биле)

	1		
	2	3	4
«Тыва даг-дүгү» комбинат	100	—	92
«Каа-Хем» разрез	100	—	89
«Тыва кобальт» комбинат	83,7	933	84
Кызылдың бажың тудар комбинады	84	662	104
«Тыва даг-дүгү тудуг» бүдүрүлгелер-тудуг комбинады	43,2	425	106
«Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын	98,8	24	110
Дааранылга фабриказы	100	—	100,4
Кызылдың алгы заводу	88,8	118	96
Дааранылга-трикотаж фабриказы	74,8	329	130
Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйы	84,4	489	92
«Тыва чурт үлетпүр» каттыжыышкын	96,9	51	100,8
Автосептелге заводу	94,4	31	92
Ном үндүрер чер болгаш полиграфия хереклериниң талазы-биле күүне комитеди	98,5	5	105
Агроүлетпүр эвилели	99,2	86	98
«Тыва аъш-чем-зүт үлетпүр»	99,2	61	105
«Тыва агроүлетпүр тудуг»	99,2	25	85
«Тыва балык ажыл-агыйы» каттыжыышкын	59,1	92	65
Кызылдың тараа хүлээп алыр бүдүрүлгези	99,4	32	94
«Тыва хлеб үлетпүр» каттыжыышкын	98,3	57	106
«Сугжу» кооператив	100	—	104
«Тыва арга-ыяш ажыл-агыйы» каттыжыышкын	100	—	100,8

Дараазында ол-ла көргүзүүлерни районнар болгаш хоорайлар аайы-биле көргүскен:

(1—керээлиг хүлээлгелерни күүсеткени;—2—план күүсеткениниң хуузу; 3—продукция бээриниң хүлээлгелерни күүсеткен бүдүрүлгелериниң үлүү (хуу-биле); 4—продукция хемчээли—1990 чылдың январь—майда кылганын 1989 чылдың январь—майда турганынга деңнээргe, хуу-биле)

	1		
	2	3	4
Барыын-Хемчик район	95,7	42,9	95
Ак-Довурак хоорай	95,5	75	94
Чөөн-Хемчик район	98,6	20	77
Чадаана хоорай	98,6	20	77
Таңды район	85,8	40	87
Бии-Хем район	97,2	25	94
Туран хоорай	97,2	25	94
Улуг-Хем район	97,4	25	99,7
Шагаан-Арыг хоорай	97,4	25	99,7
Каа-Хем район	95,7	66,7	90
Тес-Хем район	100	—	108
Тожу район	100	—	94
Кызыл район	100	—	122
Кызыл хоорай	95,5	60	99

Тулуг туйбузуи, кондитер кылыгларын, чалан сүт продукциязын база күрүне курлавырларынан эът бүдүрер талазы-биле беш ай планы күүсеттинген болгаш эрткен чылдың ол-ла үеизиниидеи хөйну кылып үндүргеи.

Ниитизи-биле, республикага үлетпүр бүдүрүлгелериниң коллективтери тудуг ыяжын сөөртүр, дилиг материалдарын, эптээр демир-бетон, кидис болгаш хөм идик бүдүрер талазы-биле, балык тудар саржат болгаш эзиртпес суксун кылып үндүрер талазы-биле доктааткан даалгаларны чүгле күүсеттиин эвес, харын-даа оларны бүдүрерин эрткен чылдың ол-ла үеизиндеи эвээжеткен.

Январь—май айларда чоннуң хереглел барааннарын (эзиртир суксун чокка) 29,7 миллион рубльге бүдүргеи азы эрткен чылдың ол-ла үеизиндеииден 1,7 миллион рубльге хөй кылдыр күүсеткен. Чоннуң хереглелиниң аъш-чем эвес барааннарын бүдүрериниң планы 93,1 хуу күүсеттинген, ол дээрге эрткен чылдың январь—майда бүдүргениидеи 15,9 хуу хөй болуп турар.

СТАТИСТИКАНЫҢ ТЫВА РЕСПУБЛИКА ЭРГЕЛЕЛИ.

КУДУМЧУЛАРДА ХАЛАС СУГ

Кудумчуларда чүү ындыг халас суг чыдар чоор деп номчукчулар кайгаар чадавас. Ында кижи кайган, элдепсинер чүве чок. Шынап-ла, чаъс-чаашкын болурга, хоорайның кудумчуларынга хөөлбектелип чыдар, халас чыдар суглар эндерли бээр. Бо дугайында 18 чыл бурунгаар СЭКП Кызыл хооркомунуң секретары, үлетпүр, транспорт болгаш чаагайжыдылга харылап турган Ю. Путинцевке сүмелеп чугаалаан мен. Мээң ол сүмемни кулак дашты-биле эрттирипкен болган. Чүү-даа бүтпээн.

Хоорайның удуртукчулары боттарының-на базар-баар черинде суглу эскербеске, кижи кайгаар чүве. Амгы чаа дарганар ол халас сугларны ажыглаарының аргаларын кылып, хемчег алыры чугаажок. Хоорайның дыка хөй албан черлериниң, организацияларының девискээрлерин чаагайжыдып, асфальтылаа каан. Моон уламынан чаъс суу асфальтылыг черлерде хөөлбектели берген чыдар. Ол сугларны чаныда тарымал өзүмнерже агар кылдыр чогаадыкчы аргадан тыпса. Ол үнүштерин кажаалаан бетон-даштарны суг агып баар кылдыр чамдыктарын ап каапса каалыгыл? Ону кылырда суг хөөлбектелир черлер душтарын көрүп тургаш, таарыштырза.

Оюн ТОВУУ.
Күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Авторнуң эге сөзу

Каргыш — ол дээрге соглевестиң кырыкдан соглеттикген кедергей хомудалдың, буугуп-мунчулган сеткилдиң, арааттанзыг дерзин үүлгелиг, кижиниң кижи болур алдар-адын оскунган, оон чагай алын дорамчылаан чоруктарга удурланкыышкынның илерээшкини-дир. Бо таварылгада ненің каргызы — тыва кижинин кажан-даа көрүп көрбээн, кижи шылажыр аргажок өлүм-чидиниг, ханныг үүлгелиг-лерниң түннелиниде кандыг-даа хай-халапты, каржылошкун херекти болдунуу-биле өршээп билир не кижиниң хомудалы, мызыдыр, «Ынчанда» дээн кышкызы болгаш кыйгызы-дыр.

ИЕНИҢ КАРГЫЖЫ

Ие кижи чаштыг караа
Арат чонга аяк болду.
Ие кижи каргыш-халаа
Ажы-төлге чеме болду.
Чүстүг сөөктер чештингиже,
Чүлүү-чүрек саргыгыже,
Көскү-хөрек карааргыже,
Көрген карак соолгуже,
Ыдыкшылы хадыыр чыгыы,
Ыяныжы —ыллың кыры
Ава күжүр эң-не берге —
Абыыл-халап бүргеп келген.
Ыңдыг өйде каргыш салыр:
—Кара черим, көк дээрим!
Хаймыралдыг ажы-төлүм!
Аллай-Таңдым, орам-чүртүм,
Аныралдыг төрел чонум!
Кандыг халап, кандыг
хамчык
Хайы бисти таварыды?!
Өске башка кым-даа эвес,
Өөр-өөр Тывам оглу.
Аңгы-башка кым-даа эвес,
Азырап каан мээң төлүм...
Кажан иргин арыг холун
Ханга бораа чоруп берди?!
Өлүм эвээн хойлап алгаш,
Өөрүнче канчар арыыр.
Өртемчейге чангыс чурттаар
Өлчейлиг тын канчан үзер?!
Хөрек болза чонум чагыы,
Кезе сөглээн үлегер бар:
«Хан үнүр чокшуп-даа боор,
Чаг үнүр эдержип боор».
Ыңдыг өйде иен төрээн
Ийи кызыл чудуруу бар.
Думаалайын даарта келер
Душтук кысты кээргел чокка
Хып дээн чалыы назынындан
Кымнар чарып каанарыл?
Кончуун көрем, хорр чонум,
Холу канчап диттиккеним?
Иезн дег, ие кижи
Изиг тынын кымнар үскен?
Оран-чүртүм, Аллай-Таңдым,
Ооргаланган хоор чонум!
Ынча дээн дээш чектевенер,
Ынча дээн дээш
чаржыманар:
Караам олу, баарым өлү—
Кара баштыг мээң төлүм
Амытанның багы болбайн,
Арат чонум сузу болбайн,
Бүкүлээжи бүтпээнде-ле
Бүрүп калган боору кай,
Ак сүдүм амзавайн.
Ажыт кире бээри кай!
Хаймыралдыг төрел чонум,
Ха-дүкма, ажы-төлүм!
Күдай дээрим, ие ченим.
Күдүм чайлып, чүрээм өлүү:
Ажы-төлүм кээргел чогу,
Ораатанзыг дерзин чаны
Аваның мээн буруумда бе?
Ажыг хорап араганың,
Арат чонум зө көрбейн.
Акка кагган хайында бе!
Ында өлүм, дүгле согуш,
Ыңмазыңчыг чазаалаашкын,
Орук-дургаар озал-ондак,
Оор-ла, оор! Бужарын көр.
Кара сагыш чолун бүргээн,
Калчаа сеткил нүүрүн ораан,
Ханда холу бораашканда,
Каргыш салбас аргам чок-
тур.

Чүлүм ЧАП.

ЧАДАГАНЫМ

Даглар тиинден согунналган,
Далаш маныг дамырактың
Аян ырын хуулдуруп,
Аллаже шилгилиптер,
Тыва чонум бурун эди
Дыннап ханмас чадаганым.

Делгем шөлде тараа
чалгыын,
Дешкилешкен маллар
деннин,
Тайга-сыныа куштар ырын
Дараалаштыр дамчыдып
кээр,
Тыва чонум бурун эди
Дыннап ханмас чадаганым.

Чыраа-саяк хөлгеленген,
Чылгычының сыгыт ырын,
Сиген кескен кадыырларның
Шиилээн даажын ырлап
келир,
Тыва чонум бурун эди
Дыннап ханмас чадаганым.

Борис КУУЛАР.

СОГУНА

Кадар оттуг тайгаларда
Кайгамчык бир үнүш-ле бар.
Суг чок, курааг мээстерге,
Сула өзөр, оңгавас-даа.

Кыштың соогуу херексевес,
Кылын шуулак хөреглевес,
Кадыр мээстер эзлери —
Каскай эгий чурттаастар.

Чайгы шагда саглалчыкнаан
Сиргил чеээ таан караш.
Хөлчок онза эмзиг чылы
Хөвек доллуп тыныксанчыг.

Аъшты-чемни амзан кижирер
Айыс чыттыг согуканы
Казар-ла дээш басты
бербейн,
Камнап ажаап чоруулуар.

Зоя ДОНГАК.
Ленинград хоорай.

ИЙИ ДАРГА

Шоодуг

Ажылым ыңдыг, көдээ суурлар, малчын аалдар кезип, каяа чорбас дээр. Чон-биле эвилеп-эвилек чугаалажып, катыы-төлүг чаннап, кижилерни кижи деп санап, хүндүлеп чоруурга, олар база сеин чоок көөрлер. «Хары кижи бак төрелден дээре» деп тыва улустың үлегер чугаазы кончуг шын. Чогум кайда, чүнү кылып ажылдап турарымны маңаа төөгөөн ажыы чок боор. Аная «моллургажык дарга» диже-ле челер. Улус-даа ынча дээр торжук харын. Ажыы-биле чугаалааргa, чоянуң ийбычызы дээр болза, дөзүге четкеин ол.

Ажылым аайы-биле харылап турар совхозумнуң девискээринге, өске-даа черлерге бола чеде бээр мен. Совхозтуң үлүрүүчү даргазы-биле ийиралыыс шоу. Ужуражы бергенивисте, албан ийи холдарыыстан тутчуп алган, үр үеде көрүшпейн таваржы берген чоок эжишкилер дег, ариннарыыста хүлүмзүүрүг безин тода чайнай берген, улур көржүп алган тургулаар бис. Молдургажык дарга болгаш сургакчылаанымда хөй нуруузунда айтобустаар азы орукка эоткендүшкен машина дозар мындыг мен. Чогум совхоз төвүнге чеде бергеш, машина-техника айтырып, директорже кире бээримге, ол үргүлүү дузалаар кижи.

Ол-ла совхозтуң профэвилел комитединиң даргазы Сундуй—хөй чугаалыг кижилериң бирээзи. Хөөрей бергеиле оюу соксадыры берге, чугаазынга болу будалып каар. Оон улустар кончуп, ужур-дүрүм чок чаннап чорааның көрбээн, дыннаваан-даа мен. Чон безин «Оожум, топтуг даргавыс» дээр.

Каш чыл эскет чок ужугуп эрте берген. Мен-даа биезги ажылымда хевээр мен. А демги ийи даргам ажык-чарлыг, демократия үезинде депшээн, район төвүнде кайызы-даа улуг албан-дужаалды эзлептилер. Мен иштимде харын амыран, «таныыр-билир даргаларым мээң чоогумда четкилеп келген-дир, чурталгага чүү-даа туруп болгай, ачы-дуза-даа дилээр үелер тургулаай...» деп болаан мен.

Часкаар болум хууда ажылагыйым талазы-биле бир айтырыглыг эрги совхоз директору, ам депший берген улуг даргаже базыл кириптим эвеспе. Баштай даштыгаа айтырар дээн чүүлдеримни баш иштинге катап-катап сактып, болан алгаш, ам-на базыңканым ол. Мээң аас-кежиним боол, дарганың приемнаазымда кижи шуут чок боллу. Секретарьдан айтырарымга:

— Даргада кым-даа чок, хостуг, кире бериңер, ажыы — диди.

Эжик аксында көрүнүүкке бажым дүгүп эде-чаза дыраа алгаш, эжикти дидим эвес соктаарымга, сураг. Элээн тургаш база соктадым. Ынаар өрөөл иштинде дыңналыр-дыңналбас «кириңер!» деп сөс дыңнадым. Кире бээримге даргa телефон-биле бир-ле кижиге дужаал берип олур. Кирип келген менче ол кылчаң кылдыр көргеш, улаштыр чугаалажы берди. Дарганың үнү элээн «чооннай» бергенин дораан эскерип кагдым. Чогум моон мүрүнүнде совхозка ажылдап турда, кабинедиге кире бээрге, боду чеже-даа чай чок оргаш, кирип келген кижиже холу-биле айытказ, «олур» деп имнеп-ле каар чүве. Азы чылдар эртиг, албан-дужаал улгадыра ыңдыг чүве ирги бе? Таан-даа кайыы ыңдыг деп, кижи кижи болуп артар-ла болгай. Кирип келген мен-даа эжик аксында дужаал маңаан солдат дег, хере тепкен турбушаан мен. Чүү шаг болганда даргам телефонунуң даңзазын оожуму кончуг салып каап, шаг чок эргилип келгеш:

— Кандыг айтырыглыг чорсилер? — диди.

— Амы-хуумда-даа база ажылым — деп чорумда, ол мени үзе кирип:

— Амы-луу айтырыглар шинтпирлээр хүнүм эвес-тир бо. Бижик-билиглиг кижи ол даштын эжик аксында бижип каан «Хамаатылар хүлээп алыры» деп каан чарлалды көрүп алза эки чүве-дир ийин. И так, амы-хууда айтырыгларга үе чидирер чайым чогулу — деп арай дошкуну аажок. оруттыва дыллы холуй-бүлүй харылап кагды. Ыңдыг таварылгада үнер дээрге, эжик аксы ырак апаар чүве чораан. Даргадан ажыл-агыйым шугумуубиле келген айтырыым улаштыр салыптайн дээримге, бооттаамда бир-ле борбак чүве чыдыпкан ышкаш апаарга, дегийтле байырлашкаш үнүптүм.

Хомуданн, эпчоксуңнан сеткілим-биле даштыгаа үнүп келгенимни орта эскербейн барып-тыр мен.

— Экии, дүмай! Чүнү канчап чоруурун ол? — диже-ле, профэвилел комитединиң даргазы турган Сундуй бо менче хүлүмзүүрүп алган тур. Хомуданчыг-дыр

«Тываның баштайгы эртемденинин салым-чолу» деп материалды номчааш, сагыш-сеткилим дойлуп, хөйнү бодадым. Ооржак Буян-оолович Самбуу дээрге мээң аванның кады төрээн акызы — даайым болур кижи. Ынчан 1946 чыл үезі турган. Ол Москвага сургуул доозкаш чедип келген. Оон узунун магадаар турган мен. Ынчан бичин кижи чүвениң ужурун билир эвес, сөөлүнде дыңнадарымга, акывысты «чоннуң дайзыны» деп буруудаткаш, чээрби беш чылга шиидип чоруткан дээр. Оон кажан, каяа өлгенин, чүү дээш буруудаткаанын төрелдери, бистер, билип алыксап турар бис.

Кырган-авамның чугаазы-биле алырга, ол Тока-биле маргыжыпкан соонда, ону көрбестеп, буруудадып эгелээн. Шүгүмчүлепкен-не хевирлиг. Ынчан кижиге чүдүүр үеде ону херек үүлгеткени кылдыр көрүп турганы ол боор. Бир чеже көрө тура-ла, баштынчыларны дээрже үндүр махтап, чашпып турганывыс — боттарывыстың буруувус хире. Оларны «мыктыг бурганнар» кылдыр көрүп турарга, хамаанчок чаннап турбайн канчаар.

Өктөө САЯ.

САМБУУ ДЕП КЫМЫЛ?

Эрткен чылдың июль 4-те үнген «Шын» солунга прокуратура ажылдакчызы Шагдыр Кууларның «Тываның баштайгы эртемденинин салым-чолу» деп материалы үнгенин билир, номнаан боор силер. Ында Тывага бир-ле дугаар эртем адын чедип алган Ооржак Буян-оолович Самбуунуң дугайында, ону кандыг-даа буруу чок, актыг черге «чоннуң дайзыны» деп үүлдеп, тулуп хоруглаанын бижээн. Ону Казахстанга аар-берге ажылга шыдашпайн өлген дижир.

Бистер, оон хан төрээн дүнмалары, акывыстың кандыг-даа буруу чок черге туттуруп, кара сагыштыг кижилерге базындырып, нүүлделип чораанынга хомудан турар бис. Акывыстың чаагай адын, ыныныг хөрээн кажан-даа бол, черле ийелиптер күш-даа, кижилер-даа, байдалдар-даа тургустуиар деп идеген, маңаа чораан бис.

Партия ТК-ның Политбюрозунуң база Төп Комитетти Чингиве секретары Михаил Сергеевич Горбачевтуң дидим болгаш чангыс кижиге үүдүүр чоруктуң хоралыг салдарының дугайында шын, дорт шиитпирлиг базымны кылганының түннелинде, ол эки байдал тургустуганынга өөрүп турар бис.

Ажыы-биле чугаалааргa, бистер акывыстың кажан, каяа, кандыг байдалга өлгенинин дугайында шуут билбее турган бис. Оон дугайында чагаалаары, билдириишкинерни СЭКП Тыва обкомунче С. К. Токаның адынга бижип турган бис. Кандыг-даа хары албайн турдувус. Чылдагаанын ам харын билип тур бис. Бир-тээ, ол херектиң кол өскүдүкчүзү ол болу болганда, ону ол будап, бистин билдириишкин, чагаалаарывыска хырылавайн турганды.

Ынчангаш бистер акывыс Ооржак Буян-оолович Самбуунуң ТАРН-ның төөгүзүн, оон ролюн тургузуп, бижип эгелээн Тываның баштайгы эртемдеин чаа-ла 30 хар ажып чораан аныяк кижиниң амы-тынынга сагыштыы-биле четкен. Шагдыр Кууларның үүлүнде бижээнин болза, бистің акывыс «кижиниң чаңгыс оглу мен» дээн. Ол шынында он алышкыларның эн улуу чораан кижи. Кара сагыштыг кижилер «коитр» деп нүүлдеп, шиидип алган кижизиниң кады төрээн ха-дүңмазын лоозазын истеп, сүрүп, тулуп бажыкнап, бирээге онааштырып, өлүрүп-даа болурун акывыс билгеш, бистерни камгалаар сорулга-биле ынчаар өчүп турганын база ам билип тур бис.

Оон Москвага өөренип, чурттап, ажылдап турган үези дайынның аар-берге чылдары болуп турар. Ол бүү москвачылар-биле бир дөмей. Москванын камгалалынга киржип, интернационалчы чоруун көргүскениниң херечизи —ону «Москванын камгалалы дээш» деп медаль-биле шаңнааны болуп турар.

Акывыс Москвага барык он чылдын үүрүнде өөренип, ажылдап келгеш, төрээн Тывазынга эртемден деп атты чедип алгаш, чаа-ла ажыл-херекче кирип эгелеп чорда, ону баш улур көрүп каан, тускай план-биле моондактаткаан. Кара сагыштыы-биле ону кылганы черле биллингир ышкажыл. Көңгүс актыг черге кижини өлүрер, хилиректээр эрге кымда-даа чок, кандыг-даа хооблуда көрдүнмээнин, бүгү-делегейнин кандыг-даа күрүнезинде чогун бис билир бис.

Акывыс безин чадаарда өгбүле безин тузуп четтикпээн, зажок ачыяк үезинде репрессинга таварышкан кижи. Ону тудуп, хоруглаан дугайында медээни дыннааш, хөөкүй аваыс ажыг-шүжүгге алзып, аарыл баксыраш, бир чылдаа четпээнде мөчүп калган чүве. Ачавысты база-ла ынай-бээр сөөртүп, байысаап шаг болган.

Бо эрткен-барган үеиин иштинде бистер база акывыстың ажыын ажып, оон чаагай адын тургузар дээш демисежиг шаавыс-биле демисежип-даа келдивис. Ол үелерде бистер демей-ле чүү-даа чедип ап шыдавас турган бис. Чүге дээрге ол бужар херектиң үүлгедикчилери эрге-чагырганы холга тутказ, туразында чаннап турган.

Бистер, Самбуу Ооржак Буян-ооловичиинин кады төрээнгери, ам-даа 8 кижи Тываның ацы-аңы булуңнарында чурттап, ажылдап, төрээн черивистің чечектелип сайзыраары дээш бодувустың үлүг-хуувусту киириштирип, күш-ажылдың хоонунары болуп ажылдап чор бис.

Акывыстың актыг черге репрессиягa таваржып, эвээ кебейн өлгени—бистеринің ажыг-шүжүүвус, хомудалывыс, хилиречээвис. Бистер республикада тургустуйуп турар «Мемориал» ниитилелин үзүн-биле деткиишаан, оон агар саныче акша-төгөрдүвисти шилгилеп, ол чаагай херекке болдуп-ла дузаны кедирер бис.

Ол ышкаш бистин акывыстың чаагай адын катап тургузарынга эгеин салган республика прокуратуразының ажылдакчызы Шагдыр Седип-оолович Кууларга өөрүп четтиргениви үлеретпишаан, акывыстың кады ажылдап, өөренип, чурттап чораан эш-өөрү, таныш, билир кижилери оон дугайында чагаалаан бижип, кады тыттырган чуруктарын чорударын улуу-биле тилээр бис.

Мунцуштай, Барбаллай, Ондак, Довунчук, Оюнаа-оол, Эргеш-оол, Ким-оол, Полина ООРЖАКТАР.

ХОМУДАНЧЫГ-ДЫР

«Тываның баштайгы эртемденинин салым-чолу» деп материалды номчааш, сагыш-сеткилим дойлуп, хөйнү бодадым. Ооржак Буян-оолович Самбуу дээрге мээң аванның кады төрээн акызы — даайым болур кижи. Ынчан 1946 чыл үези турган. Ол Москвага сургуул доозкаш чедип келген. Оон узунун магадаар турган мен. Ынчан бичин кижи чүвениң ужурун билир эвес, сөөлүнде дыңнадарымга, акывысты «чоннуң дайзыны» деп буруудаткаш, чээрби беш чылга шиидип чоруткан дээр. Оон кажан, каяа өлгенин, чүү дээш буруудаткаанын төрелдери, бистер, билип алыксап турар бис.

Кырган-авамның чугаазы-биле алырга, ол Тока-биле маргыжыпкан соонда, ону көрбестеп, буруудадып эгелээн. Шүгүмчүлепкен-не хевирлиг. Ынчан кижиге чүдүүр үеде ону херек үүлгеткени кылдыр көрүп турганы ол боор. Бир чеже көрө тура-ла, баштынчыларны дээрже үндүр махтап, чашпып турганывыс — боттарывыстың буруувус хире. Оларны «мыктыг бурганнар» кылдыр көрүп турарга, хамаанчок чаннап турбайн канчаар.

Өктөө САЯ.

Шулуктер кыдыраажындан

ЧЕДЕ БЭЭЙН БЕ?

Ужуражкаш, байырлаштым
Улуг тыныг турун каллым.
Сөглээр болаан чугаа төө-
мээн.
Сөөдүнде чеде бээйн бе?

Амыыралга чүү-даа турар,
Анчыг сөстер шаптыктаан
боор.
Улуг тыныг чыдагааныг
Ужурун тып чеде бээйн бе?

Азыра бээр чадавас дээш,
Адыг-сывыг аттавадым.
Адрезин айтырбаан бол.
Ажыы-биле чеде бээйн бе?

Хөгжүм үүн чүрек өөртүр,
Хөглүг чугаа ужукталыр
Көк-оол аттыг театога
Хөөрежип бис, чеде бээйн бе?

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.

СЫГЫТЧЫНЫҢ ЫРЫ

Сыгыдымны салыптар мен.
Сыдыстыг дээр хөлбеш кым-
ныг.
Ыныгыр-карам ошкаптар мен.
Шыычы чүрээ кыймыш кым-
ныр.

Хөөмейим салыптар мен.
Көккүр эзим улажы бээр.
Хөлчүп-карам ошкаптар мен.
Көксү-хөрээ изиш кыннар.

Чүгүрүктүң бажынайда
Чүгея, суглук шыңгыр-шың-
гыр.
Чүрээмейиңе ханызында
Чүглүг ырлар кыңгыр-кың-
гыр.

Увай-увай назынымны,
Улай эдер боостаамны.
Авай, авай салыымны.
Аткан даң дег чурталгамны.

Монгуш ДОРЖУ.

Ырлажыылы

Сөзү Юрий КЮНЗЕГЕШТИИ.

Музыказы Каадыр-оол БЕГЗИНИИ.

Мурнуу чүкче дуруулар
Мүдгаранчыг ырлап чаңды.
Ынчага дээр уруг сенээ
Ынак мен деп сөглеведим.

Кожумаа:

Дуруулар —
Эжеш куштар
Ырлажыр кээр, —
Дунда-карам
Эгпи эжим
Ынчан келир.

Часкы шыктың эрээн чечээ
Чараш арның сагыылыгар,
Сенээ душкан эки хүнүм
Сеткілимни чылыктырар.

Кожумаа.

Хүлүмзүүрүн көргенимде.
Күжүр чүрээм шимирт кыны-
ныр.
Күзелимни сөглеп чалап,
Хүнче көрүп эгенир мен.

Кожумаа.

ДУНДА-КАРАМ ЫНЧАН КЕЛИР

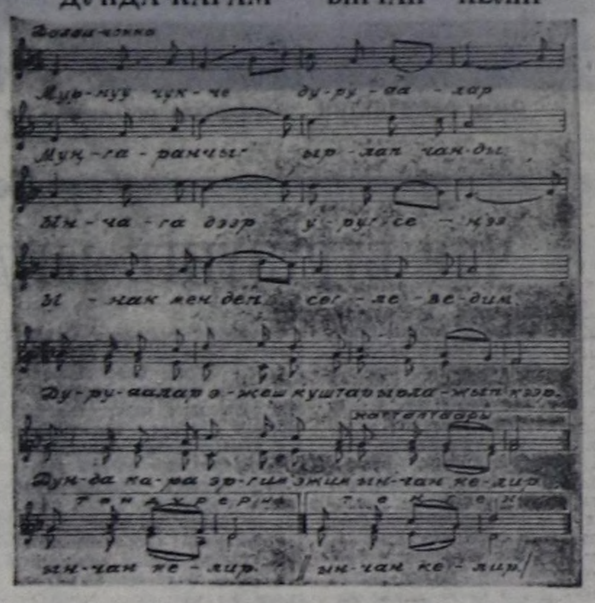

ЛАУРЕАТТАР

Моол Арат Республиканың Завхан аймааның Культура хүнерининң сөөлгү байырлал концерти республиканың хөгжүм-шин театрынга эртип турду. Моол өнүктер барының моолдуң «Торгуудин» деп танцызын эзлдек, кашпагай, салгын-хат дег, саманар ойнаш, сценадан арлы бээрге, кыдымыга олурган хөрөөжен кижи кожазында эжиге чугаалай-дыр:

— Мээң өскүс ургуларым Саранск хоорайга «Дангыналар» деп танцыны ойнап күүсеткен соонда, улуг сонуургалдың хөречизи—азыр часкаашкыннары үзүктел чок залга дилмиреп турган чүве. Олар бо моолдардан дузак чок ойнаан. Ынчан кижиниң сагыш-сеткили өөрүп, чоргаараалы хайныгып келир чораан, эжим—деп чугаа мени оонбиле чугаалажырынче албаапты. Ынчан ол чугаанын ханы утказын билип ап, өскүс ургулар кымнар дээрзин, каяа чорааның билип алдым.

Моолда АССР-ниң найысылалы Саранск хоорайга автономуг республикаларның ургуларын бажыннарының болгаш интернат албан черлериниң кижизидикчилериниң боттынгыр улусчу чогаалымга талазы-биле «Найыралдың артестери» деп бүгү-россия байырлалы болуп эрткен. Аная кирижри-биле Кызылдың школа-интернатының он эжыг ургын талантылыг өскүс оолдар, ургулары аъттанмакан турган. Оларны 13 чыл дурзунда ураан чүүлге хандыкшыдып, өөредип келген, ыалгыя төрүмелиниң танцы ураан чүүлүнге салым-чаланы-биле сурагжаан, музыка, танцы башкызы Ранса Александровна Данзын биле башкы училишезиниң хөгжүм башкызы Василий Семенович Четвертаков олар удуртуп чораан. Оларның бирээзи-биле согуш бооп таваржы бергеним ол.

Школа-интернаттың өөреникчилери бир-ле дугаар ыңдыг улуг байырлалга киржип, ураан талантызын шылгалдаже кирген. Оларны чылыг, чымчак хүлүмзүүрүг, найыралчы, интернационалчы эп-сеткил мордва черге хүлээп алган. Ургуларның өөрүшкүзү аскежиктиг арыннарындан идлеч болган. Аная чыглып келген автономуг он үүс республиканың ажы-төлдери холдарындан четтинчикеш, ойнаан хөгленгеш турда, оларны өскүстер деп санаар аргажок.

Школа-интернаттың бот-тывынгыр артистери концертни «Чечектел-ле, төрээн Тывам» деп ырыны ийи үнге орус, тыва дылга хөйнүң ыры-биле күүсеткен соонда, «Тыва черим» деп шүлүк чангыланып үнер. Улаштыр-ла демги он ийи уруг «Тыва угуулаар» (О. Доңгак тургускан) деп танцыны национал ийик-хептиг ойнап турда, байырлалдың киржикчилери дыка-ла чараш-сынып магадаан. Тыва улустың сыгыт-хөөмейин өөренікчи Өнер-оол сала бээрге, улус пат кайгай берген.

«Дангыналар» деп танцыны ээлгир, чараш уруглар тел үнүп келирге, оларны магадаан алгы-кыштың диңмиреп турган. «Тыва черим» деп ырыны Азиймаа Сат ырлап турда, оон чаш, хоюг үнүн көрүкчүлер кайгаан. «Өзлдек шыңгыраап» деп танцы эң-не көрүштүг болган. Черле ынчаш, автономуг республикаларның ажы-төлдериниң ол «Найыралдың адрезтери» деп бүгү-россияның ураан үүл көрүлдезинге бистен 13 өөренікчи лауреаттар болган, өөрүвес аргажок. Аная белеткел болгаш көрүлде үезинде бот-тывынгыр өөренікчи артистер: Рая Даржаа, Аимаа Увангур, Алима Хертек, Лада Куулар, Долаана Шойдундак, Алдынай Ооржак, Салбакай Саая, Санда Оккан болгаш өскелер-даа эң ийелеклиг киришкен. Бо дугайын башкы Раиса Данзын чугаалап ораан, өөренікчилерине идеелин, чоргааралын онзалаар чорду.

Моолда АССР-ниң найысылалы Саранск хоорайга ол-бо черлерден келген өөренікчилерини интернационалчы бижыг найыралын доңнаштырган ол көрүлде байырлыг кежээ-биле доозулган. Тыва уруглар шупту дипломантылар болбушаан, өскелерден эң шыырак коллектив болуп чанып келген болду.

Сарыг-оол КУУЛАР.

«И-И, ДАДАЙЫМ!»

Тайылбыр

ЧАМДЫК КИЧЭЭНДИРИГЛЕР ДУГАЙЫНДА

Арагалаашкынче калбак халлаашкынның 5 чылы доозулганы-биле херектиң ужуру шуут илдең болу берген: ук шенелдениң боттанышкынынга дүүштүр кордаашкындан болгаш маңаашкындан чүү-даа бүтпээн. Араганың баш мунгаш аспаандан канчап үнерил? Амгы үеде хөй-ниитинин дувуредип турар бир айтырыг ол. Алкогольга удур эрткен кампаниянның чедимче чок чүүлдериниң болгаш буураашкынарының чыллдаанларын анализтеп көрбейн тура, ол сорулганы шиитпирлээри болдунмас. Оон чамдык кичээндириглериниң дугайын чугаалап бээрин ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң айтырыглар лабораториязының начальниги, философия эртемнериниң кандидаты Г. Замграевтеи СЭТА-ның корреспондентизи дилээн. Оон тайылбырын моон адаанда парладывыс.

— Арагалаашкын-биле демисел дугайында 1985 чылда хүлээп алган шиитпирлер хөй-хөй кижилериң эрге-ажыктарынга дүүжүп турган. Ол үеде арагалаашкын чоннуң күшламыр, мөзү-шынар кадыкшылынга боттуг айыылды тургузуп, ниитилелдиң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге шынгыы шаптыктаашкынны болдурупкан ыңдыг деннелге четкен турган. Арагалаашкынга удур чаа политика кандыг утка-шынарлыг болганыл, кандыг угланыышкын база кандыг аргалар болгаш методтар-биле ол боттанып эгелээнил?

Чоруттунган кампания кандыг түннелдерин көргүскенил? Аная чаңгыс ийи үнелелги бээри болдунмас, чүге дизе түннелдер хөлчок карышкан. Бир талазында, чогумчалыг чамдык өскерилгелер бар: чижээлээрге, кулумчуларга арагалаар чоруктар эвээжээн. Өске талазында, арагалаашкынга удур кампания үезинде эвээш эвес таарымча чок болуушкуннар тывылган, оларның калбаа-биле нептерээни бисти берге байдалга эккелген. Бирээде, эзиртир суксунну чажыды-биле кылыр чорук массалыг болуушкун болуп, чурттун херек кырында бүгү регионнарын, көдээге-даа, хоорайга-даа чурттакчы чоннуң социал янзы-бүрү бөлүктерин хаара тулупкан. Ийиде, арагалаашкынның хайы-биле кем-херек үүлгеднишкини болгаш корум-чурум үрээшкиннери үш чыл улаштыр өскен. Үште, күрүнеиниң арагалаашкынга удур политиказынга чурттакчы чоннуң хамаарылгазы өскерилген: хөй-ниитин баштайгы дээреде калбаа-биле чүүлдүгзүнүп турган болза, оон соонда тоомча чок азы ону шүгүмчүлекчи өзу-биле көөр чоруктуң талазынче хөөрген чайлы берген.

Ыында чыллагааннар эвээш эвес. Ынчалзажок кол-ла чыллагааны чүдел дизе, ховар дээн нарын ол сорулганы күүселип кирерде, арагалаашкынны узуткаарының тодаргай концепциязын-даа, практиктиг ажыл-херектериниң эртемге үндезилеттинген программазын-даа джыллап кылып албаанывыста болур. Арагалаашкынның болу бээр чыллагаанларының болгаш ук айтырыгны шиитпирлээриниң болгу дег оруктарының дугайында эртемге үндезилеттинген билиглерин барымдаалап көрбес чорук алкогольга удур политиканың төвүнге кижи, оон негелде-хереглелери эвес, а эзиртир суксуннар, ону садарын кызыгаарлаар, арагалаашкынчыл тодаргай илерээшкиннери дээн ышкаш үүлдер колдай берген. Оон дайлымы-биле араганы садарынга эргежок болгаш таарымчалыг байдалды тургузар талазы-биле тывынгыр ажыллы чорударының улуу, эзиртир суксуннарны бүдүрерин болгаш садарын дыка кызырар, арага садар черлерни массалыы-биле хаар, «элээр чорук зоналарын» хөйү-биле тургузар, «чоннуң дүрген элээрээрин» хандыр хүлээлгелиг өске-даа хөй-хөй хемчеглерни боттандырар талазы-биле шиитпирлиг хөделишкиннерни кылган.

Ол талазы-биле өртек тургузарының политиказы кандыг болчук? 80 чылларда эзиртир суксуннарга өртектерни дыка бедиткен ышкажыгай. Ол чорук болгаш эзиртир суксуннарның ажжок ховартаашкыны самогонну массалыы-биле кылыр чоруктуң чыллагааны болган.

Таарымча чок ол үржүктарны узуткаар дизе, бистин-биле ылырга, айтырыгны шиитпирлээриге турушту үнелиин-биле өскертири эргежок чугула. Социал-профилактиктиг хемчеглер, кижилериң амыдыралчурталгазының байдалдарын, дыштанылгазын болгаш харылзажылгазын экижидериниче, оларның культуразын болгаш мөзү-шынарын бедидериниче доктаамал кичээнгей арагалаашкынга удур политикага эң кол черни эзлээн турар чи Өнер-оол сала бээрге, улус пат кайгай берген.

«Дангыналар» деп танцыны ээлгир, чараш уруглар тел үнүп келирге, оларны магадаан алгы-кышты диңмиреп турган. «Тыва черим» деп ырыны Азиймаа Сат ырлап турда, оон чаш, хоюг үнүн көрүкчүлер кайгаан. «Өзлдек шыңгыраап» деп танцы эң-не көрүштүг болган. Черле ынчаш, автономуг республикаларның ажы-төлдериниң ол «Найыралдың адрезтери» деп бүгү-россияның ураан үүл көрүлдезинге бистен 13 өөренікчи лауреаттар болган, өөрүвес аргажок. Аная белеткел болгаш көрүлде үезинде бот-тывынгыр өөренікчи артистер: Рая Даржаа, Аимаа Увангур, Алима Хертек, Лада Куулар, Долаана Шойдундак, Алдынай Ооржак, Салбакай Саая, Санда Оккан болгаш өскелер-даа эң ийелеклиг киришкен. Бо дугайын башкы Раиса Данзын чугаалап ораан, өөренікчилерине идеелин, чоргааралын онзалаар чорду.

Моолда АССР-ниң найысылалы Саранск хоорайга ол-бо черлерден келген өөренікчилерини интернационалчы бижыг найыралын доңнаштырган ол көрүлде байырлыг кежээ-биле доозулган. Тыва уруглар шупту дипломантылар болбушаан, өскелерден эң шыырак коллектив болуп чанып келген болду.

Сарыг-оол КУУЛАР.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ «Найралды ырлажылы» деп фотоэтюду.

ИХМ-ниң ларааға бөлүү дыннадып тур

Профилактика хемчеглери алдынып турбуже, сөөлгү хонуктар дургузунда кем-херек үүлгедир чоруктарының саны база-ла хөй болган.

Июнь 12-де, дүнекинин 00. шак 30 минута турда, Кызыл хоорайның чурттакчызы Дадаш-оол Оюндан дыннадыг келген. Кечил-оол кудумчузунуң 9 дугаар бажыныңы кырындан билдинмес кижи куруг шилдер-биле ону сөкчулап турганын дыннаткан. Шагдаа ажылдакчылары пароходство ажылдакчызы, 18 харлыг эзирик Александр Фунтиков дээрвин тутканнар. Тулуп турар үеде күш көргүзүп удурлаштыр.

Июнь 12-ниң болгаш 13-че кирип турар дүнеде Г. Мишаниниң бажыныңы соңгазын бузуп киргеш, 3 оол «Юность» деп телевизорну болгаш 50 акчаны оорлап аппарган. Оларының бирээзин 26 харлыг Р. Шаравин туттурган. Артканнарын дилеп турар.

Эзирниктер сергедир чер база куруг турбаан. Анаа чангыс дүне эккелген 42 кижиниң 32-зи хонган. С. Доржу, М. Кол, А. Курманова деп уругларын хары угда эккелген.

Бажыннар подвалдарын, подъездилерин милиция ажылдакчылары хынаап, анда хонуп чыткан элээдилерни тутканы. 17 харлыг Перепечкин биле 18 харлыг Егоров эзирлер бүдүмелдер тыныш олурганнар.

Автобустарга эзирик аныяктарның саны кызырылбайн турар. Оларга хамаарыштыр хемчеглер база-ла ойнынып турар. Профилактика ажылдары уламчылавышаан.

Чарлалдар бюрозу

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Чадааанның № 6 профтехучилищезин 1990-1991 өөредилге чылында сургуулдар хүлээп ап эгелээнин чарлап тур. Училищеге 9 болгаш 11 класстарны дооскан 15-тен 30 харчедир назылыг оолларны болгаш уругларны хүлээп алыр.

9 классты доосканнар училищеге ийи чыл өөренгеш, дараазында мергежилдерлиг болур: калбак мергежилдин тракторист-машинизи, ногаа мастери, шеверлекчи-бызанчы, үлетпүр бүдүрүлгелериниң электромонтеру.

10—11 классларны доосканнар дашчы, печник, штукатуржу мергежилдерге 6 ай өөренир, штукатуржу-маляргa — бир чыл, тудуг мастеринге — бир чыл, дипломнуг кочегарларга 3 ай өөренир. Чыраа-Бажы салбырга өөренгеннер калбак мергежилдин механизатору болгаш автокран башкарыкчызы мергежилдиг болур.

Өөренирин күзээнинер дараазында документилерин ап алгаш келир: директорнуң адынга биллириишкин, билиниин дугайында документ, № 286 хевириниң эмчи шынызылгазы, чурттап турар чериниден шынызылга, паспорт азы төрүттүгениниң дугайында шынызылга, 3×4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук, өөренип азы ажылдап турган чериниден шынызылга.

⊙

1990 чылдың июнь 29-та ажыттынар Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң ээлчег чок ийиги сессиязынга чугаалажыр «Республикада кем-херек үүлгедир чоруккa удур демисел талазы-биле соңгаарладыр болбас хемчеглер дугайында» деп айтырыгны бедектээринге идепкейлиг киржиринче республиканың улус депутаттарын болгаш бүгү ажылчы чонун Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумуну болгаш Министрлер Чөвүлелинге бижип киирип азы 2-26-84, 2-10-16, 2-24-94, 3-38-21 дугаарлыг телефоннарны дамчыштыр чугаалап берип болур силер.

Көдээде спорт

ЧЕР БҮРҮЗҮНГЕ ЫНДЫГ БОЛЗА

Чон ортузунга күш-культураның массалыг чоруун чедип алыр талазы-биле районнуң спорт комитединиң чорудун турар ажылының дугайын чоокта чаа СЭКП Өвүр райкомунуң бюрозунга кол айтырыг кылдыр чугаалажып көрген. Бо айтырыгны райком бюрозунга чедир чугаалашкан чангыс ол факт безин районнуң партия организациязының ону кайы хире чугулалап көрүп турарын хереченнер турар. Чер бүрүзүнге ындыг болган болза дап бодал башка киреп-дир.

Өвүр районда спорттун 15 федерацияларын, оон дарга-ларын бадылаан. Ук федерацияларның ажылын эки удуртуп турарларны демдеглевес арга чок. Оларга хол бөмбүүнүн (даргазы Э. А. Ондар), хостуг хүрештин (В. М. Достай), шыдырааның (К. С. Ооржак), ат чарыжының (Ш. С. Куулар) федерациялары хамааржыр.

Күш-культурага болгаш спортка массалыг-биле 2300 өөренген, 1117 аныяктар, 800 ажыг алган-хаакчылары болгаш ажылчыннар хаара тутуунган. Оон иштинде ССРЭ-ниң спорт мастерлери 13, РСФСР-ниң спорт мастерлери 8, спорт мастеринге кандидаттар 30 кижи бооп турар. 1300 кижи спорттун янзы-бүрү хевирлеринге 1, 2, 3-кү разряд-тарлыг. Бо дээрге 8 мун ажыг чурттакчылыг улуг эвес районга багай эвес көргүзүглер-дир.

Өвүрнүң төлээлери Орлан Монгуш биле Евгений Монгуш хостуг хүреш биле самбога ССРЭ-ниң чыныды командазының составынга кирип, делегей чергелиг спорт мастерлери деп атты чедип алырының оруун ажыдып алганы күш-культуржуларга болгаш өөрүн орар спортчуларга эки салдарлыг болур ужурлуг.

Уругларның спорт школазы 1981 чылдан эгелеп ажыттынган. Ында 6 тренер ажылдап турар. Ук школаның салбырлары Солчурда (тренери Кан-Демир Монгуш), Торгалыгда (Сергей Мартна), Саглыда (Василий Кара-Сал), Чаа-Суурда (Олег Дамбажык) багай эвес ажылдыг. 1988-1990 чылдарда 96 мөгени доостурган. оон иштинде бирги разрядчылар 23, массалыг разрядчылар 73.

Өске районнарга бодаарга, спорттун массалыг чоруу Өвүрде дээре дээрзинге бодум бүзүрээн мен. Ындыг турбуже, өөржүлер ону ам-даа четпес дап санап турар. Ынчангаш спорт комитединиң даргазы Алексей Базыр-оолдун адрезинге шүгүмчүлелдер бо-ла дыннаны бээр. Алексей боду районга спортту сайзырадып алыр дээш кызып ажылдап турар кижи болду. Ынчалзадаа аңаа чамдык удуртукчулар, уругларның спорт школазы, ДОСААФ-тың район комитеди, профэвилелдер чогуур дуза катпайн турар. Шала дем чок болуп турар. Спорттун өске хевирлеринге бодаарга, чадаг-терге чарыжы, коньки, мячилиг хоккей, футбол, чиик атлетика, туризм, стол теннизи хөгжүлде албайн турар. Бо бүгүнү сайзырадырынга чаңгыс-ла спорт комитединиң даргазы четтикпес, өске хөннити организацияларының деткимчези, боттуг дузазы херек. Дарга боду ча адарын, бокстуг сайзырадырының хемчеглерин ап чорудун турар.

Совхозтарда бар бөдүүн хевиринге стадионнарын хүн бүрүүн ажыглалынга киирер сорулга салдынган. Ол дээрге оон-моон чыгдынын турган, кылып алган стадионнарның эзи турбазы ышкажыл.

Бюрога болган санаалардан совхозтарның администрациязы биле ажылчыннарның кеpээзинге спортту киирерин чедип алыр дап турары онзагай болду. Бо үүл моон мурнунда канчан кижи бажын-а кирбейн чораан чоор? Спорттун массалыг болурун чедип алырын бүдүрүлге планнарының күүселдези-биле чергелештир көөр дээнин черле солун-дур.

Спорт комитединиң даргазынга автомашина тып бээр дап бюрога база чугаалашты.

Өвүр районда удуртукчу даргаларның-даа, аңаа ажылчыннарның-даа күш-культурага болгаш спортка хамаарылгазы өөредилгиг болгаш мактанчыг-дыр!

Кодур-оол ОЮН.

Төөгүнүң балалчак арыннары

ХОСТУГ ЭРГЕГЕ ЧОРААШ-ЛА...

Мээн ачамны Седип Бугажыкович Тюлюш дээр. Ону 1944 чылда бөлдинмес чылдаган-биле тудуп хоруглаан. Дамчыыр чугаадан «контр» дээш тудуп аппарганы билдинген. Кеземче доойлузунуң 58 үүлү-биле шиттирген дап чүвени сеелүнде дыннаан мен. Чогум каш чылда, канчаар шиттекин база билдинмес.

Ачавысты тудуп аппарган соонда, хөреңгизин база хавыргаан. Улуг-Хем кожуунуң прокурору турган Чолдак Маскыр биле Ийи-Тал сумузунуң шүүгү даргазы Шинчи-Карбы баштаан өзөк кижи келгеш, малмаганывысты, эт-севивисти хавыргаан. Малывысты Ийи-Тал суурга аппарып садыпкан. Шүүгү даргазы турган Шинчи-Карбы ам бистиң аравыста чок, а прокурор турган Маскыр бо күннерде Эрзинде чурттап чорбуп дап дыннаан мен. Бистиң хөреңгивис хавырып турда, көрген кижи Чамбаа Сандыевич Түлүш Ийи-Талда ам-даа чурттап орар.

Ачамны агарткан дугайында документ бижикти Ийи-Талче ачамның адынга чорударга, бижих биске четпээн. Ону алган, көрген кижи тывылбаан. Ачавысты агарткан дап дыннааш, хавыргаан хөреңгивисти эгидип бээрин дилеп, билдириишкин чорударывыска: «Хөреңги хавыргаан дугайында документ архив-черивде чок» — дээн карыы келген. Оозун бодаарга, бистиң мал-маганывысты ийи-талдылар аваа-ла үлежип алган хемчеглиг. Ачамны чогум кайы чылда агартып кааны биске-база билдинмес.

Ам бодумнуң чурттап эрткен амыдыралымны бижикселдим. Ынчан Кызылдың № 2 школазынга өөренип турдум. Ачамны тудуп бажыңнаан соонда, мени школадан үндүрген. Корум-чурум-даа үреввэн мен, өөредилгем-даа эки турган. Ынчан Улус чырыдышкын ямызынның сайыды турган Лопсаннаарга баарымга: «Ачан хоруглаттырган-дыр. Аваң чаш оолдары-биле арткан, аванга барып дузалаш» — дээш чорудупкан. Ажыы-биле чугаалаарга, «контр оглу» дээш школадан үндүргени ол-дур ийин. Оон эгелээш, кижилериң хоран болган аксын дыннап, «контр оглу» диртип, бактын багын көрүп чоодум. Кижилериң бак караан көрүп чораш, ийи чаш дүнмаларым — Хүргүлек биле Чижит-оолду азыражып өстүрүштүм. Хүргүлек ам «Өөк» совхозта ажылдап турар. Чижит-оол «Х Улуг хурал» совхозка ажылдап турган, озал-ондакка таварышкаш өлген.

Чуртталгамда өөрүшкү-даа көрбейн чордум. Чоок хө-дуңма, төрел чон безин кижиден дескелээр боор чораан. Оон кедерезе, хоп-нүгүл, меге медээ тарадыр, кижинин кызымак ажылынга адаргаар, «контр оглун» чүге ында ажылдадып турап чүвел дээш баар. Оозун бодаарга, репрессия чылдарында чон ортузунга шын эвес суртаал ажылын дыка нарын арга-биле чорудуп, чонну сургап, өөредип турган хире.

Ачамны хоругдаанының чылдагааны Адыг-Түлүш Хемчик-оолдун чоок төрели кылдыр санаан дап бодаар мен. Өске араттар-биле бир демей, ачам ажыл, амыдыралынга кымык чораан. Кара-Бүдүнүн Хавак-Адаа дап черге тараа тарып, сиген кезин амыдырап чорду...

Совет чазактың, Коммунистиг партияның ленинчи еттур көрүүшкүнүнүн, эде тургустунуушкунунуң, ажык-чарлыг чоруктуң ачызында ындыг чүдек, бужар нугулден, хоран ышкаш аас-дылдан алырлып, эктивис бедик, хөрээвис хостуг апардывыс.

Бо чылдың октябрь 5-те № 120 «Тываның аныяктары» солунга М. Дуюнгар материал бижиди. Ында Ховалыг Чайынович Нурсаттын «Мемориал» ниитилелдиң хуралынга чугаазын шын-дыр дап деткиир мен, Чүге дизе Нурсат ол үеде партия обкомунуң бухгалтери турду. Коммунист кижи чүвенин уг-шинин, ужур-чөвүн билир-ле ыйнаан.

Репрессияга таварышканнардан хөрээн эрттиргеш, хосталып келгеннер бистиң аравыста бар болганда, оларны ынчан кымнар, канчаар байысаап, чүнү нүгүлдеп шамнап, дүрүмге таарыштас кандыг шаажылал кылып турганын сактып, парлалга дамчыштыр чонга дыннадыр болза дап күзээр мен.

Чаңгыс дилээм бар: СЭКП Тыва обкомундан, репрессияга таварышканнарны истеп, хынап турар комиссиядан дилээрим болза, ачамның билдинмес чылдагаан-биле тутпуруп хоругдатканының соонда, хавыртқан мал-маганының, эт-севинин оода чартык-чамдык өртээп оон арткан ажы-төлүнге эгидип бээринин аргазы бар бе азы чок бе? Болбас болза, чүге?

Салчак-оол ТЮЛЮШ.
Пенсионер.
Кызыл район.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

И Ю Н Ь

Понедельник

ИЮНЬ 18

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.45 «Карак чивеш аразында доктаавыт». 9.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Бельгия биле Уругвайның шилиндек командалары. Италиядан дамчыдылга. 10.15 «Дайын». 6 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 11.30 Уругларга дамчыдылга. 12.30—13.10 «Ye».

* * *

16.30 «Ye». 17.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Бельгия биле Уругвайның шилиндек командалары. 19.15 «Чылан кокпаларынга чугаалар». Хоочун чылан тудукчузу Ю. А. Орлов дугайында. 19.35 Политиктиг чугаалар. 20.05 «Ye судалы-90». «Бис болгаш экономика». 20.50 «Дайын». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.00 «Ye». 22.30 Коллаж. 22.35 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 22.55 «Килдер». База катап Маяковский лугайында. 23.15 Улуг кижилерге мультфильмнер. 23.25—23.40 Медээлер. 02.45—05.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Камерун биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Бут бөмбүү. Делегей чемпионады. Мурнуу Көрей биле Испаниянның шилиндек командалары. 9.15—9.45 Барымдаалыг телефильм.

КЫЗЫЛДАН

19.50 «Чугула айтырыг көдүрген интервью». Таңды районга болган болуушкуннарга хамаарыштыр. 20.05 «Аланелериниң кичээнгейинге». Реклама. 20.10 Медээлер. 20.15 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.20 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.35 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: «Көдээниң социал нарын айтырыглары». «Амыдырал хандырылга албан черин». «Чечек» ательеден репортаж. «Кижи болгаш хоойлу». Медээлер. 21.10 «Саян эдээнде кежээ». «Ак-оолдун игили» көрүлге-конкурстун киржиччилери-биле ужуражышкын.

МОСКВАДАН

22.00 «Ye». 22.30—00.15 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчытканы. «Думчук».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.50 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Чорупканнар». 20.20 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.35 «Чурукку Ю. Селиверстовтуң вертикалы». 21.15 Чуваш телевиденне программазы. 21.55—22.00 Коллаж.

Вторник

ИЮНЬ 19
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Дайын». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 9.40 «Литературжу Иркутск». 10.15—11.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Камерун биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 12.30 «Ye». 13.10 Концерт. 13.55—15.30 Россияның партия конференциязының ажыдыышкыны. 16.30 «Ye». 17.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Камерун биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 19.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Аргентина биле Румынияның шилиндек командалары. 20.15 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.45 «Дайын». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 22.00 «Ye». 22.30 Чугула айтырыг көдүрген интервью. 22.40 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей фестивалында. 23.00 «Антиковүрүг Москва—Брюссель». 23.30—23.45 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Бут бмбүү. Делегей маргылдаазы. Аргентинаның, Румынияның шилиндек командалары. 9.15 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 9.20—9.55 Б. Николаевтің күүселдезинде орус улустун ырлары болгаш романстары. 13.55—16.00 Россияның партия конференциязының ажылыышкыны.

КЫЗЫЛДАН

18.25 Ч. Ондар — «Чарба, шляпа болгаш ынакшыл». Шин.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар», чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Пионержи чай». «ЦА» көргүскен, чүү кылдынганыл?. 20.45 Медээлер. 20.50 Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

21.00 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 22.00 «Ye». 22.30 Улусчу аялгалар. 22.45—01.05 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. ГФР биле Колумбияның шилиндек командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.35 «Барык ынакшыл төөгүзү». Уран-чечен фильм. 19.45 Мультфильм. 19.55 Коллаж. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Среда

ИЮНЬ 20
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Молдавияның хөгжүмүүр аас чогаалынын концерти. 9.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Австрия биле АКШ-тың шилиндек командалары. 10.15 «Дайын». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 11.30 Уругларга дамчыдылга. 12.30—13.10 «Ye». 16.30 «Ye». 17.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Италия биле Чехословакияның шилиндек командалары. 19.15 Крис Кельми ырлаар. 19.30 «Кижи болгаш хоойлу». Эрге-хоойлу видеоканалы. 20.45 «Дайын». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 22.00 «Ye». 22.30 Коллаж. 22.35 Чугула айтырыг көдүрген интервью. 22.45 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузу. 23.05 «Мюзиклдер, мюзиклдер». 23.35—23.50 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Югославия биле Каттышкан Араб Эмираттарының шилиндек командалары. 9.15 Барымдаалыг телефильм. 9.45 Барымдаалыг фильм. 10.15— 11.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Италия биле Чехословакияның шилиндек командалары. 17.00 Коллаж. 17.05 «Варшаваның көге-буталары». Уран-чечен фильм. (Польша).

КЫЗЫЛДАН

18.15 «Дайынчы аддар». Чита телевидениезинин программазы. 19.15 Медээлер. 19.20 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: «Тываның Курархиванин 60 чылы». Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — 01.45 Россияның партия конференциязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.15 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

ИЮНЬ 21
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Эртем медээчизи. 9.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Бразилия биле Шотландияның шилиндек командалары. 10.15 — 11.30 «Дайын». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 12.30 — 13.10 «Ye». 16.30 «Ye». 17.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Бразилия биле Шотландияның шилиндек командалары. 19.15 «50×50». «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы» дамчыдылгага капсырылга. 20.50 «Дайын». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 22.00 «Ye». 22.30 Чугула айтырыг көдүрген интервью. 22.40 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 23.00 «Венала час. И. Штраус». (Австрияның ТВ-зи). 23.30— 23.45 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Бут бөмбүү. Швеция биле Коста-Риканың шилиндек командалары. 9.15 Уругларга фильм. «Үр сактып чоруурув». 1-ги сериязы. 10.20 — 10.50 «Уругларга анчыгаштар дугайында». 17.40 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда.

КЫЗЫЛДАН

18.40 Медээлер. 18.45 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. Улуг-Хем райондан социал репортаж. «Кеземче хрониказы». 19.15 «Кем-херек үүлгедиштинин доктаазыр». Улус депутаттарының хоорай Советиниң ээлчег чок сессиязыдан репортаж.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Россияның партия конференциязында. 22.45 — 01.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Бельгия биле Испаниянның шилиндек командалары. Төгенде — Россияның партия конференциязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.40 «Бо эдептиг айдың чырык». Уран-чечен фильм. 20.00— 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

ИЮНЬ 22
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Найралдың меридианнары. Концерт. 9.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Англия биле Египеттің шилиндек командалары. 20.15 «Дайын». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 11.30 «Тиилекчилер». 12.30—13.10 «Ye».

* * *

16.30 «Ye». 17.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Ирландия биле Голландияның шилиндек командалары. 19.15 «Ырыны сактып ал». Улуг кижилерге болгаш уругларга. 19.30 Мультфильм. 19.50 «Тиссаның ырлары». Хөгжүмүт телефильм. (Венгрия). 20.05 Барымдаалыг фильм. 20.50 «Дайын». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 22.00 «Ye». 22.30 Чугула айтырыг көдүрген интервью. 22.45 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 23.00 Брэйн ринг «Чүү? Кайа? Кажан?». 23.45 «Көрүүшкүн». 01.15 — 01.30 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Мурнуу Көрей биле Уругвайның шилиндек командалары. 9.15 Уругларга фильм. «Үр сактып чоруурув». 2-ги сериязы. 10.20 — 11.20 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Ирландия биле Голландияның шилиндек командалары.

КЫЗЫЛДАН

18.15 «Саян эдээнде кежээ». 19.00 Медээлер. 19.05 Медээлер. 19.10 «Бистиң аалчыларывыс». Даг-Алтайның театр уран чүүлүнүң ажылдакчылары-биле ужуражышкын. 19.50 Чарлалдар. «Немелде пенсия» деп реклама. «Кээргел чок таварылга».

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — 01.45 Россияның партия конференциязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.15 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Суббота

ИЮНЬ 23
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Аваң, ачам база мен. 9.05 «Ойна, гармонь». 9.45 «Дайын». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 10.55 «Бурда модеи» сумелеп тур...» 11.25 «Партнер». Коммерция медээчизи. 11.55 Эртем-тайылбырлыг кино дорчудалы. 12.55 Н. Губенко режиссёрунуң фильмнери. «Солдат фронтудан чедип келген». 14.25 Чогаалчы Сергей Залыгин. 15.10 Д. Хворостовский П. И. Чайковскийниң романстарын ырлап күүседир. 15.40 Барымдаалыг телефильм. 16.35 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 16.55 Политиктиг диалогтар. 17.55 «Улуг кижилер — уругларга». Уруглар камгалалының делегей хүнүнде Москвага болуп эрткен ачы-буян чедирилгезинин чорудуушкуну. 19.15 Делегей панорамазы. 20.00 ХТК-90. 22.00 «Ye». 22.30 Улусчу аялгалар. 22.45 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. 01.00 «Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда». 02.45 — 03.00 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Карусель». Уран-чечен телефильм. 9.25 Эвилелдешкен республикалар кинопублицистиказы. 1932-33 чылдар дугайында барымдаалыг телефильм. 9.55 Баскетболга АКШ-тың чемпионады. 10.55 «Маадырның самы». Шин. 13.15 «Чер дээш бистиң дүвүреливис». Братскиде экологтуг байдал дугайында барымдаалыг фильм. 14.15 «Чадаларны өрү». Барымдаалыг фильм. 14.25 «Совет Россия» видеоканал. 16.55 «Бистиң чурттап турар оранывыс». Режиссер М. Литвяковтуң барымдаалыг фильмнери. «Берге уруглар», «Байырлыг, авай», «Ындыг чылдактар бар». 17.55 М. Ворфоломеев — Ак-кызыл куш ужуп чораан». Телешин. 18.55 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. Чапсарда (19.55) — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.10 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 20.55 Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмнериниң программазы: «Суббота кежээзи», «Термометр», «Үш акша». 22.00 «Ye». 22.30 — 23.35 Дүнекі сеанс. «6 кроп дээш ревю». Уран-чечен фильм. (Чехословакия).

Воскресенье

ИЮНЬ 24
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмиг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 Эртен эрте. Уругларга дамчыдылга. 10.00 Ада-чурттунга баараан болуру. 11.00 Эртенги хөглээшкиннинг программа. 11.30 «Делегейни дескиндир» Альманах. 12.30 «Кадыкшыл». 13.15 «Найралдың меридианнары». «Иво лола рибар» ансамбль танцылаар. (Югославия). 13.50 Мультфильмнер. 14.15 «Көдээдең дамчыдылга». Панорама. 15.30 Нептеренгей хөгжүмде чаа үүлдер. 17.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. 19.15 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 20.00 Улут-хүн киноазалы. «Чугаа дыннавас ава». Мультфильм. «Мурнуку шыл аланда азажыгаш». Уран-чечен фильм. 22.00 «Ye». 22.30 Мөнге үүлдер дугайында бодаалар. 22.45 — 01.00 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. 10.15 «Кижиниң салым-чолу». Уран-чечен фильм. 11.55 «Реформа» фонд. 12.40 Орус чугаа. 13.10 «Содружество» видеоканал. 16.40 «Совет Россия» видеоканал. 19.10 «Планета». Делегей программазы. 20.10 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.25 Ниити ырылар концерти. 22.00 «Ye». 22.30 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда. 23.30 «Хүн кижи бүрүзүнге чырыл турар». Уран-чечен фильм. 01.00—01.50 П. И. Чайковский аттыг 9-ку делегей конкурузунда.

КИНО

ИЮНЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Серебряные трубы» (уругларга фильм) 9.00, «Девять кругов ада» (2 сериялыг) 10.30, 13.20, 16.10, 19.10 шактарда.

Видеозал: «Бронсон Ли — чемпион» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00 18.00, 19.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кащей бессмертный» 9.00, 13.50, «Черные ступни» 10.20, «Горький можжевельник» 12.10, «Ситара» (2 сериялыг) 15.10, 17.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Как Вас теперь называть?» 12.00, «Зита и Гита» (2 сериялыг) 14.00, «Танцуй, танцуй» (2 сериялыг) 16.50, «Легенда о матери» 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чаа киночыныңды № 28 10.00, «Авария» — дочь мента» 11.10, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Хроника Сатаны — младшего» (2 сериялыг) 14.00, 16.30, «Стук в дверь» 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Как проводят каникулы Болек и Лёлек» 13.00, «Месть и закон» (2 сериялыг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

ИЮНЬ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Конец сезона мороженого» (ПНР) 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

Видеозал: «Королевство кривых зеркал» 10.00, «Человек со стальными кулаками» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киночыныңды № 12 9.00, 13.40, «Ко мне Муктар!» 10.20, «Попутного ветра, «Синяя птица!» 12.00, «Белый велосипед» 17.40, «Девять кругов ада» (2 сериялыг) 15.00, 19.30 шактарда.

Видеозал: «Ярость мести» 14.00, «Самрат» (2 сериялыг) 16.00, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ситара» (2 сериялыг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: Чаа киночыныңды № 28 10.00, «Авария» — дочь мента» 11.10, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Хроника Сатаны-младшего» (2 сериялыг) 16.30, 19.00 шактарда.

ТЕАТР

Кызылдың уран чүүл училищезинин театр актерунуң талазы-биле салбыры Е. Шварцтың «Снежная королева» деп шинзин диплом ажылын камгалаары-биле көргүзер.

Эгелээри июнь 17-де 12 шакта.

667000. Кызыл хоорай Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ ораланчылары — 3-33-91; 3-34-17: ◆ приемная — 3-34-26: ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ ораланчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82: 3-36-25: идеология — 3-34-57: ◆ совет тургузут — 3-34 98: 3-41-23: ◆ үлетпүр — 3-34-49: 3-36-73: ◆ агроүлетпүр — 3-41-16: ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чагаа килдизи — 3-39-03: 3-34-39: ◆ очулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41: ◆ солуп келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41:

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга амазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күүрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Индекс 54241

Чагыг № 433. ТС—01000.